

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Cəlilzadə Türkan Əli qızı

**“Müasir dövrdə Azərbaycan-Türkiyə ticarət-iqtisadi əlaqələrinin
vəziyyəti və inkişafı istiqamətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Xarici iqtisadi fəaliyyət

Elmi rəhbər: dos.M.Q.Məmmədov

Magistr proqramının rəhbəri: dos.M.Q.Məmmədov

Kafedra müdiri: prof. Ş.Q. Hacıyev

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL.Azərbaycan və Türkiyə iqtisadiyyatının müasir vəziyyəti və ticarət iqtisadi əlaqələrinin yaradılması mərhələləri.....	7
1.1 Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir vəziyyəti.....	7
1.2. Türkiyə iqtisadiyyatının müasir vəziyyəti	12
1.3.Azərbaycan Türkiyə ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrinin yaranması və inkişaf mərhələləri.....	15
II FƏSİL.Azərbaycan-Türkiyə ticarət-iqtisadi əlaqələrinin vəziyyəti və kompleks təhlili.....	20
2.1. Azərbaycan-Türkiyə ticarət əlaqələrinin vəziyyəti və kompleks təhlili.....	20
2.2. Azərbaycan-Türkiyə investisiya əlaqələrinin vəziyyəti və kompleks təhlili.....	30
2.3.Azərbaycan-Türkiyə arasında işçi qüvvəsinin miqrasiyasının vəziyyəti və təhlili.....	41
III Fəsil. Azərbaycan-Türkiyə ticarət-iqtisadi əlaqələrinin inkişaf istiqamətləri.....	50
3.1.Azərbaycan-Türkiyə neft və qaz kəmərlərindən istifadənin vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri.....	50
3.2.Azərbaycan-Türkiyə birgə müəssisələrinin vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri.....	59
3.3.Azərbaycanın Türkiyədə ikinci iqtisadiyyatının yaradılması vəziyyəti və inkişafı istiqamətləri.....	62
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	68
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	71

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə qlobal proseslərin hökm sürməsi yerli bazar və daxili imkanlara əsaslanmaqla iqtisadi cəhətdən inkişaf etmə prosesləri geniş deyildir. Xarici iqtisadi münasibətlərin yüksək tempə inkişaf etməsi digər ölkələrin də iqtisadiyyatının ixtisaslaşma səviyyəsini yüksəltmək hesabına malik olduğu iqtisadi resurslardan daha perspektivli öyrənməyə və bununla da daha yüksək inkişaf səviyyəsinə nail olmağa imkanlar yaradır. Habelə, Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət-iqtisadi əlaqələrinin yaranması və inkişafı formalaşmış tarixi əlaqələrdən, dil və adət-ənənələrin yaxınlığından, milli iqtisadiyyatların strukturundan və digər amillərdən asılıdır. Bu nöqteyi nəzərdən, Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrinin inkişaf etməsində bu qeyd olunanların hər biri təsir göstərir. Bu da ölkələrarası əməkdaşlığın yüksək səviyyədə inkişafını göstərir.

Türkiyə Azərbaycanın əsas tərəfdaş ölkələrindən biridir. Bu ölkələr arasında tarixə nəzər salsaq, dil, din, adət və ənənələrdə dostluq əlaqələrinin olması onlar arasında ticarət-iqtisadi əlaqələrinin yüksək səviyyədə inkişafını təmin edir. Bununla belə, bu əməkdaşlığın mövcud səviyyəsinin araşdırılması, Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin müəyyənləşdirilməsi baxımından mühüm rol oynayır.

Təcrübələr onu göstərmişdir ki, kapital axını import-eksport əməliyyatlarını əvəz etmir, onu tamamlayır. Bu baxımdan, MDB ölkələri ilə Türkiyənin iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etməsində ölkəmiz əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Həmçinin, Azərbaycanın neft sənayesinin inkişaf etməsi, qeyri-neft sənayesinin inkişafı sahəsində geniş tədbirlərin həyata keçirilməsi bu sahələrin inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Bu halda türk şirkətləri Azərbaycanda birbaşa sərmayə qoyuluşlarını çoxaltmaqla qeyri-neft sektorunun inkişafında daha aktiv ola bilərlər. Deyilənlərlə yanaşı, həmçinin Azərbaycan da Türkiyə iqtisadiyyatına investisiya qoya bilmişdir. Bütün bunlar, Azərbaycan və Türkiyə arasında investisiya əməkdaşlığının mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi və yüksək səviyyədə inkişaf istiqamətlərinin

müəyənləşdirilməsi və bu sahədə araşdırmaların aparılması bu mövzunun aktuallığını kəsb edir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycanın xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlığının, o cümlədən də Türkiyə ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin inkişaf məsələləri bir çox iqtisadçı alimlər tərəfindən tədqiq edilmişdir. Türkiyəli sərmayədarların ölkəmizə sərmayə qoyuluşlarının bir çox vacib nəzəri-konseptual problem və təcrübi məsələlərini Azərbaycan və Türkiyənin məşhur iqtisadçı tədqiqatçıları araşdırmış və öz əsərlərində bu problemləri əks etdirmişlər. Bunlardan A.Nadirov, Ə.Muradov, A.Ələsgərov, Ş.Hacıyev, Ə.Bayramov, M. Borxudarov, Z.Səmədzadə, R.Həsənov, M.Məmmədov, H.Seyidoglu, H. Eynalov, H.Selçuk, O.N.Aras, E.Sancak, Ö.F.Ünal və digərlərini qeyd etmək olar. Müasir dövrdə ölkəmizin iqtisadi potensialının yüksəldiyi və yeni inkişaf səviyyəsinə qədəm qoyduğu bir dövrdə iki ölkə arasında sərmayə qoyuluşu üzrə əməkdaşlığın da yeni xüsusiyyətləri yaranmaqdadır. Bu, həm ölkəmizin iqtisadiyyatının diversifikasiyası ilə yanaşı ölkəmizdən sərmayə ixracı ilə əlaqəlidir. Hal-hazırda Azərbaycan və Türkiyə arasında ikitərəli sərmayə əməkdaşlığı lazım olan dərəcədə öyrənilməlidir və bu problemlərin elmi şəkildə tədqiq edilməsi mühüm əhəmiyyəti kəsb edir.

Beləliklə, Azərbaycanın müasir inkişaf dövrü üçün qeyd edilən problemin aktual olması və kifayət qədər öyrənilməməsi hazırki dissertasiya mövzusunun seçilməsində başlıca rol oynamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Əsas məqsəd Azərbaycan və Türkiyə arasında sərmayə əməkdaşlığının hazırki vəziyyətinin kompleks şəkildə təhlil edilməsi əsasında bu əməkdaşlığın inkişaf yönələrinə dair əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin işlənməsidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün konkret vəzifələr qarşıya qoyulmuş və aşağıda göstərilən həmin vəzifələr tədqiqat işinin yazılması zamanı məntiqi ardıcılıqla yerinə yetirilmişdir:

- ikitərəfli xarici iqtisadi əməkdaşlığın formalaşması və inkişafı xüsusiyyətlərinin araşdırılması;

- xarici investisiyanın milli iqtisadiyyata cəlb edilməsini şərtləndirən amillər və onun formalarının müəyyənləşdirilməsi;
- Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlığın inkişaf dinamikasının araşdırılması;
- Azərbaycan və Türkiyə arasında investisiya əməkdaşlığının mövcud səviyyəsinin qiymətləndirilməsi;
- Azərbaycan və Türkiyə arasında investisiya əməkdaşlığının inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Türkiyə kapitalının Azərbaycan iqtisadiyyatında rolunun artırılması imkanlarının müəyyən edilməsi;
- Azərbaycan və Türkiyə arasında investisiya əməkdaşlığının reallaşma mexanizminin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqat işinin predmetini ikitərəfli investisiya əməkdaşlığının o cümlədən Azərbaycan və Türkiyə investisiya əməkdaşlığının inkişafının nəzəri, metodoloji və praktiki məsələlərinin tədqiq edilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji bazası. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji bazasını neoklassik iqtisadi nəzəriyyə, beynəlxalq iqtisadiyyatın ümumi nəzəriyyəsi, Azərbaycan və Türkiyə arasındakı iqtisadi əməkdaşlığın, Türkiyəli sərmayədarlarının Azərbaycandakı investisiyalarının ümumiləşdiricivə sosial siyasi konsepsiyaları, tanınmış iqtisadçı alimlərin əsərləri, hökumətin qərar və sərəncamları təşkil edir. Tədqiqat işində sistemli-funksional, məntiqi, müqayisəli təhlil və ümumiləşdirmə, induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Dövlət Statistika Komitəsi, Mərkəzi Bank, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və digər dövlət organlarının sənəd və materiallarından, bir sıra beynəlxalq iqtisadi və maliyyə təşkilatlarının illik hesabatlarından və Türkiyə investorlarının Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyduqları investisiyalar haqqında olan məlumatlardan istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- xarici investisiyanın milli iqtisadiyyata cəlb edilməsini şərtləndirən amillər açıqlanmışdır;
- Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlığının inkişaf dinamikası və mövcud səviyyəsi empirik aspektdən qiymətləndirilmişdir;
- Türkiyə və ölkəmiz arasında investisiya əməkdaşlığının inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmişdir;
- Türkiyə kapitalının Azərbaycan iqtisadiyyatında rolunun artırılma imkanları müəyyən edilmişdir;
- Azərbaycan və Türkiyə arasında investisiya əməkdaşlığının reallaşma mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair bir sıra təkliflər hazırlanmışdır.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyada verilmiş nəzəri müddəalar, metodoloji yanaşmalar Azərbaycan və Türkiyənin arasında investisiya əməkdaşlığı inkişafı sahəsində mövcud elmi bilikləri genişləndirməyə, bu proseslərinin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri və praktiki məsələlərini həll etməyə imkan verir. Tədqiqatın əsas müddəalarından, işdə irəli sürülən təklif və tövsiyələrdən istifadə edilməsi Azərbaycan və Türkiyənin arasında investisiya əməkdaşlığının intensivləşdirilməsinə, xarici investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə kömək edəcəkdir.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısında ibarətdir.

I FƏSİL.AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKiYƏ İQTİSADİYYATININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ TİCARƏT-İQTİSADİ ƏLAQƏLƏRİNİN YARADILMASI MƏRHƏLƏLƏRİ

1.1.Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir vəziyyəti

İqtisadi müstəqilliyin əsasında bütün ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanın sağlam milli iqtisadiyyatının formalaşdırılması və inkişaf olunması dayanır. Çünki milli iqtisadiyyat hər bir dövlətin təməlidir. Hər bir ölkənin siyasi strategiyası, diplomatiyası, elmi, təhsili, səhiyyəsi, mədəniyyəti, incəsənəti və üstqurumun başqa növləri bu təməlin üzərində mövcud olur. Milli iqtisadiyyatı qaydaya salmadan üstqurumda uğur qazanmaq mümkünsüzdür. Doğrudur, üstqurum bazisə passiv deyil, dövlətin doğru, millimənafeyə uyğun siyasət yeritməsi bazisin inkişaf etdirilməsi üçün əsas amil hesab olunur.[3, 128]

İqtisadi müstəqilliyi təmin etmək üçün aşağıdakı şərtlər ödənilməli və onlar bazar iqtisadiyyatınakecid dövründə yaradılmalıdır:

- 1) özünün yetgin milli bazarı və bu bazarın tələblərinə cavab verən strukturu qərarlaşsın;
- 2) müstəqil, maliyyə,kredit, möhkəm valyutası,bank sistemi fəaliyyət göstərsin;
- 3) formalaşmış bazar, istehsal və sosial infrastrukturları olsun;
- 4) sahmanlı, çevik təsərrüfat mexanizminə və
- 5) dövlət idarəetmə ənənələrinə malik olsun.

Bu keyfiyyətlərə malik olan Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı sosial istiqamətli olmalı, ölkənin iş qabiliyyətli əhalisini işlə təmin etmək qüdrətinə malik olmalıdır. Bu şərtlərin ödənilməsi Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin reallaşması deməkdir. Azərbaycan xalqı bu problemi uğurla həll edə bilərsə ərazi bütövlüyünü təmin edə biləcək, təbii və milli sərvətlərin xalqa mənsub olduğunu və onların xalqın həyat

səviyyəsinin yüksəldilməsinə və başqa çətinlikləri də asanlıqla həll etmiş olacaq. [7,78]

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonra iqtisadiyyat sahəsində qarşıya məqsəd qoyduğu hüquqlarını reallaşdırmağa və müstəqil siyasət yürütməyə başlamışdır. Bu siyasətin əsas istiqamətlərini ayrı-ayrı mülkiyyət formaları əsasında yaradılan iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatına keçid və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya təşkil etmişdir.

Müstəqilliyimizin bərpa edilməsindən keçən müddət ərzində ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin siyasəti nəticəsində çətin vəziyyətə baxmayaraq, ölkənin hərtərəfli iqtisadi inkişafı və dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyası sahəsində böyük uğurlar qazanılmışdır. Qazanılan ən böyük uğura misal olaraq aşağıdakı nümunəni göstərə bilərik. Bu dövrdə ölkədə müstəqil dövlət quruculuğu prosesində aparılan iqtisadi islahatların və inkişafın mahiyyət etibarilə yeni bir modeli - Azərbaycan modeli yaranmışdır. [14, 50]

Son 10 il ərzində iqtisadiyyatın inkişafında əsas məqsəd iqtisadiyyatımızın şaxələndirilməsi olmuşdur. İqtisadiyyatımız son 10 ildə dünyada sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatlardan birinə çevrilmişdir. Ümumi daxili məhsul 3 dəfə - 300 faiz, sənaye istehsal 2,5 dəfə artmışdır. Hazırda işsizliyin səviyyəsi 5,2 faizdir. İyirmi il əvvəl əhalimizin yarısı yoxsulluq şəraitində yaşayırdı. Yoxsulluq səviyyəsi hazırda 6% təşkil edir. Büdcə xərcləri demək olar ki, 20 dəfə artmış və inflyasiya təxminən 1% səviyyəsindədir. Bu inkişaf son 20 il ərzində müşahidə olunmuşdur.

Ölkəmizin zəngin neft yataqları vardır. Hələ onilliklər bundan sonra bu neft yataqları bizə xidmət edəcəkdir. Ancaq biz gələcəyə baxmalıyıq ki, 50 il, 60 il, 70 il bundan sonra Azərbaycan necə inkişaf edəcəkdir. [15, 270]

Bu gün artıq Azərbaycan iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatları arasında rəqabət qabiliyyətliliyinə görə ön sıralardadır. Azərbaycanın bütün maliyyə göstəriciləri hər bir ölkə üçün nümunə ola bilər. Strateji valyuta ehtiyatları ümumi daxili məhsulun 70 faizini, xarici dövlət borcu ümumi daxili məhsulun 7 faizini təşkil edir. Bir milyondan çox yeni iş yerləri açılmışdır. Bütün bunlar ölkəmizin iqtisadi inkişafının

reallığıdır. Əlbəttə, bu nailiyyətlərin təməlinə neft amili dayanır. Amma sadəcə olaraq neft amili deyil, neftdən uğurla istifadə edən dövlət siyasəti dayanır. Çünki dünyada neft-qaz hasil edən, ixrac edən ölkələr çoxdur. Azərbaycan təcrübəsi böyük təqdirə layiqdir.

Tarixən aqrar ölkə kimi tanınan Azərbaycanda bu sektor ötən iki əsr ərzində iqtisadiyyatın sənaye, tikinti, İKT, xidmət, turizm kimi sektorların inkişaf etməsi ilə dəyər ifadədə artsa da, ümumi payda çəkiddə nisbi azalma qeydə alınmışdır. Hal-hazırda ÜDM-də bu sektorun payında 5,2 faizədək azalma müşahidə edilir. Lakin bu, son on il ərzində kənd təsərrüfatının inkişaf etməməsi demək deyil. Sadəcə digər sektorların inkişaf sürəti daha dinamikdir.

Məlumdur ki, ölkənin iqtisadi cəhətdən aktiv əhalisinin 38%-i bu sektorun öhdəsinə düşür və bu amil də öz növbəsində kənd təsərrüfatının ölkəmiz üçün əhəmiyyətini daha çox artırır.

Beləki, kənd əhalisinin əksər hissəsi kənd təsərrüfatının müxtəlif subsektorlarında fəaliyyət göstərir.

Hal-hazırda kənd təsərrüfatının bir sıra sektorlarının vergidən azad edilməsi, hər il bu sahənin dövlət büdcəsindən subsidiyalaşdırılması öz səmərəsini verməkdədir.

Hökumət sektorun dayanıqlıq qabiliyyətini artırmaq və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün son illər ərzində bir çox dövlət proqramları qəbul etmişdir. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” həyata keçirilməsi üzrə işlər gedir. Bununla yanaşı, ölkə Prezidentinin 23 oktyabr 2013-cü il tarixli “Aqrar bölmədə lizinqin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” sərəncamına əsasən qısa müddət ərzində kənd təsərrüfatında innovasiyanın tətbiqini sürətləndirməyi, eyni zamanda həmin sektorun məhsuldarlığını və istehsal olunan malların keyfiyyəti müsbətə doğru dəyişmişməyi bacaran “Aqrolizinq” ASC yaradılmışdır.

Neftə aid olan gəlirlərin ölkəmizə girməsi 2013-cü ildə başlayaraq ,ölkədə tikinti sahəsinin sürətli inkişafına səbəb oldu. Təxminən 15 il ərzində yeni yaşayış binalarının tikilməməsi və əhalinin illərlə yığılıb qalan mənzil tələbatı iqtisadi canlanmadan qaynaqlanaraq, bu sektorun sürətlə inkişafına təkan verdi. Sözügedən sektorda yaradılan əlavə dəyər 2013-cü ilə nisbətən 3,4milyard manat və yaxud 5,2 dəfə artmış və 5 milyard manat həcmində olmuşdur. Eləcə də 2012-ci ildə hər min nəfərə düşən istifadəyə verilmiş mənzillərin sayı 1, yaşayış sahəsi isə 99 kvadratmetr idisə, bir il sonra yəni, 2013-cü ildə artıq müvafiq göstərici 1,7 və 163 kvadratmetrə bərabər olmuşdur. Bu rəqəmlər bir il ərzində təxminən 70 faiz artımın sübutu idi. Hazırda isə il ərzində hər min nəfərə düşən yeni istifadəyə verilmiş yaşayış sahəsi 225 kvadratmetrə bərabərdir. Bu sektorda müşahidə edilən sürətli inkişaf yeni iş yerlərinin açılmasına və işçilərin aylıq gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə artımına səbəb olmuşdur.

Tikinti sektorunun inkişafını şərtlənirən digər bir səbəb isə dağılmış infrastrukturunu bərpa etmək üçün dövlətin bu istiqamətə yönləndirdiyi vəsaitlərin ilbəlil artması olmuşdur. Məhz bu artımın uğurlu nəticəsidir ki, bu sahədə fəaliyyət göstərən və ixtisaslaşan firmalar, holdinqlər yarandı. Yeni bazar subyektlərinin yaranması isə bu sahədə rəqabət mühitinin formalaşmasına və innovasiyaya yol açdı.

Əlbəttə ki, bu illər ərzində tikinti sahəsinə sərf edilən vəsaitin həcmində də kəskin artım qeydə alınır. 2013-cü ildə tikintiyə yönəldilən vəsaitlərin həcmi 2,7 milyard manata bərabər idisə, 2016-cı ildə bu göstərici 15,3 milyard manat (6,5 milyard manat dövlət büdcəsindən) və yaxud 5,7 dəfə yüksəlmişdir.

Hal-hazırda Azərbaycanın iqtisadi məşğul əhalisinin təxminən 15 faizi və ya 670 min nəfəri ticarət sahəsinin payına düşür.

2013-2017-ci illər əzində dövlət qoyuluşlarının əksər hissəsi bu istiqamətə yönəldilmiş ki, bunun da nəticəsində ölkə mühüm və regional avtomobil yollarının, dəmir yolu xətlərinin təmiri və yeni xətlərin çəkilməsi, dəniz daşımalarının reallaşdırılması məqsədilə yeni su nəqliyyatının təmin edilməsi, strateji əhəmiyyətli və daxili tələbdən irəli gələn boru kəmərlərinin inşası, yeni aeroportların istifadəyə

verilməsi və texniki bazanın gücləndirilməsi baxımından bir sıra ciddi işlər həyata keçirilmiş və bu proses hazırda da davam etməkdədir. 2015-ci il daxil olmaqla bu istiqamətdə əsas kapitalla yönəldilən xarici və daxili investisiyaların ümumi həcmi 14,1 milyard manata bərabər olmuşdur ki, bu da ölkə üzrə investisiya qoyuluşlarında neft sektorundan sonra ikinci paya malik olmasını sübut edir.

Təkcə 2015-ci ilə aid investisiyaların həcmi 2,6milyard manat olub, ümumi investisiyaların tərkibində xüsusi çəkisi 16,9 faiz təşkil etmişdir. Eləcə də sözügedən sektorun 2017-ci ildə ÜDM-də ümumi payı artaraq, 2,9 milyard manat və ya 5,5 faizə qədər yüksəlmişdi.

Müasir iqtisadiyyatın ən geniş inkişaf edən və dəyişkən sahələrindən biri də Rabitə və telekommunikasiya sahəsidir. Bunu nəzərə alıqda, ölkəmizdə son illər ərzində bu sahənin inkişafı məqsədilə artırılan diqqətin səbəbi başa düşüləndir. Belə ki, sektorda fəaliyyətin hüquqi istiqamətlərini tənzimləyən “Elektron ticarət haqqında”, “Telekommunikasiya haqqında”, “İnformasiya azadlığı haqqında”, “Poçt rabitəsi haqqında”, “Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında”, “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” və s. qanunlar qəbul edilmişdir.[21, 282]

Bütövlükdə ötən on il ərzində dövlət müəyyən etdiyi iqtisadi hədəflərə doğru uğurlu addımlarla irəliləmişdir. Ölkənin rəqabət qabiliyyəti gücləndirilmiş, yoxsulluq səviyyəsi 45 faizdən 5,2 faizədək azaldılmış, faktiki işsizlik 6 faizə enmiş, ÜDM-in həcmində 7 dəfə, əhəlinin gəlirlərində 6 dəfə, xarici ticarət dövriyəsində 6,4 dəfə, strateji valyuta ehtiyatlarında 30 dəfə, dövlət büdcəsində 15 dəfə artım qeydə alınmış, iqtisadiyyata yönəldilən daxili və xarici investisiyanın həcmi suverenlik dövründə baş vermiş ümumi qoyuluşların 89%-ə bərabər olmuşdur. Neft sektorundan əldə edilən gəlirlərin səmərəli və məqsədli istifadəsi həyata keçirilmişdir.[15, 275]

1.2. Türkiyə iqtisadiyyatının müasir vəziyyəti

Dünya ölkələrində və Türkiyədə baş verən hadisələrin fonunda 2017-ci ilin ilk yarısında Türkiyə iqtisadiyyatı ötən illə müqayisədə 5% artmışdır. 2016-cı il 15 iyulda Türkiyədə dövlət əleyhinə baş verən çevriliş cəhdinə rəğmən, ilin sonunda Türkiyə iqtisadiyyatında daha çox irəliləyiş müşahidə olunmuşdur. Türkiyə iqtisadiyyatı 2017-ci ilin ilk yarısında iqtisadi cəhətdən daha çox uğur qazandı.

Türkiyə iqtisadiyyatının bu cür böyüməsi nisbətiylə G-20 ölkələri arasında üçüncü yeri, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı ölkələri arasında isə ikinci yeri tutmuşdur. Hətta Aİ ölkələrinin 1,5 %-olan böyümə nisbətlərilə müqayisə edildikdə, Türkiyənin iqtisadiyyatının bu göstəricilərlə digər ölkələrdən müsbət şəkildə fərqləndiyi üzə çıxır.[13, 287]

2008-ci ildə yaranmış qlobal böhrandan sonra hələdə tam şəkildə özünə gələ bilməyən dünya iqtisadiyyatı Avropa və Amerikada tüğyan edən siyasi proseslərində təsirlərilə dinclikdən əsər qalmamış kimi görünürdü. Türkiyədə isə siyasi dinclik şəraitində həyata keçirilən iqtisadi cəhətdən böyümədə yüksək nəticələr əldə olunmuşdur.

Türkiyənin xarici siyasətindəki mühüm iqtisadi aspektlərə nəzər yetirək:

- İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatında iqtisadi birinciliyi qoruyub saxlamaq;
- Qərb və Yaxın Orta Şərq arasında tam səmərəli şəkildə “Altun körpü” rolunu reallaşdırmaq;

Bu istiqamətlərə təsir edən və onu müəyyənləşdirən faktorlardan ölkənin geosiyasi vəziyyəti, onun sosial strukturu, iqtisadi ehtiyatları, onun mədəni irsi daha əhəmiyyətli hesab edilir. Türkiyənin NATO-nun üzvü olması region ölkələri və Qərb arasında ümumi tarazlıq yaranmasını təmin edən fəaliyyətin mərkəzi rolunu həyata keçirir.

Türkiyənin regionda rolunun möhkəmləndirilməsinin ən səmərəli yollarından biri onun regionda yerləşən ölkələrə, eləcə də Azərbaycana siyasi və iqtisadi dəstəyin

verməsidir. Burada nəzərə çarpan əsas mahiyyət Qərbin Türkiyə vasitəsilə reallaşdırdığı iqtisadi siyasətin istiqamətidir. Lakin Şərqlə Qərb arasında “Gizli körpü” yalnız Qərbin mənfəətlərinin Türkiyənin – NATO və AİB nümayəndəsinin simasında Qərbdə təmsil etməsində deyil, eləcə də Şərq ölkələrinin, islam dünyasının reallıqlarının Qərbə dəqiq şəkildə çatdırmaq imkanlarına malik olmasındandır. Deməli, Türkiyənin iqtisadi siyasətinin həyata keçirdiyi prioritet istiqamətlərdən ikisi, yəni İƏT-də birinciliyin əldə edilməsi və saxlanılması, o cümlədən Qərblə Şərq arasında ümumi tarazlığın və əməkdaşlığa nail olunmasına yardım edən “Altun körpü” məsələsinin tam olaraq reallaşdırılmasında Türkiyənin rolu istər siyasət və strateji, istərsə də iqtisadi cəhətdən oxşar, bəzən də eyni dil, mədəniyyət, adət-ənənə, soy-kökə malik Azərbaycan üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Türkiyənin həyata keçirdiyi əsas iqtisadi-siyasi istiqamətlərindən biri ölkənin regional əlaqələrində Yaxın və Orta Şərq ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığının inkişafı meylidir. Bu ölkələrin etibarını qazanmaq üçün Türkiyənin bu regionda həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin başlıca prinsipləri kimi aşağıdakıları nümunə göstərmək olar:

- Türkiyə ilə bütün Şərq (müsəlman) ölkələri arasında sıx iqtisadi əməkdaşlıq;
- Həmin ölkələrdə mövcud olan konfliktlərin nizama salınmasında Türkiyənin rolu və sülh yolu ilə heç bir müdaxilə olmadan həllinin Türkiyə tərəfindən müdafiəsi.

Türkiyənin regionda rolunun möhkəmləndirilməsinin ən səmərəli yollarından biri onun regionda yerləşən ölkələrə, eləcə də Azərbaycana siyasi və iqtisadi dəstəyin verməsidir. Burada nəzərə çarpan əsas mahiyyət Qərbin Türkiyə vasitəsilə reallaşdırdığı iqtisadi siyasətin istiqamətidir. Lakin Şərqlə Qərb arasında “Gizli körpü” yalnız Qərbin mənfəətlərinin deyil, eləcə də Şərq ölkələrinin, islam dünyasının reallıqlarının Qərbə dəqiq şəkildə çatdırmaq imkanlarına malik olmasındandır. Deməli, Türkiyənin iqtisadi siyasətinin həyata keçirdiyi prioritet istiqamətlərdən ikisi, yəni İƏT-də birinciliyin əldə edilməsi və saxlanılması, o cümlədən Qərblə Şərq arasında ümumi tarazlığın və əməkdaşlığa nail olunmasına yardım edən “Altun körpü” məsələsinin tam olaraq reallaşdırılmasında Türkiyənin rolu istər siyasət və strateji, istərsə də iqtisadi cəhətdən oxşar, bəzən də eyni dil,

mədəniyyət, adət-ənənə, soy-kökə malik Azərbaycan üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Türkiyənin həyata keçirdiyi əsas iqtisadi-siyasi istiqamətlərindən biri ölkənin regional əlaqələrində Yaxın və Orta Şərq ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığının inkişafı meylidir. Bu ölkələrin etibarını qazanmaq üçün Türkiyənin bu regionda həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin başlıca prinsipləri kimi aşağıdakıları nümunə göstərmək olar:

- Türkiyə ilə bütün Şərq (müsəlman) ölkələri arasında sıx iqtisadi əməkdaşlıq;
- Həmin ölkələrdə mövcud olan konfliktlərin nizama salınmasında Türkiyənin rolu və sülh yolu ilə heç bir müdaxilə olmadan həllinin Türkiyə tərəfindən müdafiəsi.

Yuxarıda verilən hər iki istiqamətdə Azərbaycanın da yeri var və o, Türkiyənin maraq dairəsinə daxildir. Türkiyənin xarici iqtisadi siyasətində həyata keçirdiyi digər bir istiqamət isə keçmiş Sovetlər İttifaqına daxil olan, indi isə müstəqillik qazanmış dövlətlərlə, xüsusilə də türkdilli respublikalarla qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin yaradılmasına nail olmaq və onu gücləndirməkdir. Bu əsasən iki istiqamətdə özünü birüzə verir:

- Azərbaycan və digər türkdilli respublikalarla iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi;
- Qara dəniz hövzəsi ölkələri ilə əlaqələrin genişlənməsi.

Göstərilən bu istiqamətlərdə də Azərbaycanın xüsusi yerini və həlledici rolunu danmaq olmaz. [32, 5]

1.3.Azərbaycan Türkiyə ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrinin yaranması və inkişaf

mərhələləri

Azərbaycan və Türkiyə arasında mövcud ticarət və iqtisadi əlaqələr qədim və böyük tarixə malikdir. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra bu ölkələr arasındakı əlaqələr keyfiyyət baxımından yeni və daha yüksək mərhələyə gəlib çatmışdır. Türkiyə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini tanıyan ilk ölkə olmuşdur. Türkiyə ilə ticarət və iqtisadi əlaqələri genişləndirmək hazırda Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi qarşıya məqsəd qoyulmuşdur.

Dünya təsərrüfat sisteminin müasir inkişaf mərhələsində Azərbaycanın qlobal iqtisadi sistemə uğurlu integrasiyası ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin yeni keyfiyyətdə və məzmununda inkişafına nail olması, milli iqtisadiyyatın strukturunun müasir integrasiya proseslərinin tələbləri kontekstində formalaşdırılması zərurətini meydana çıxardır. Bu, Azərbaycanın müxtəlif ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin genişləndirməsini, integrasiya proseslərinə qoşulmasını tələb edir. Xüsusən də, integrasiya edən ölkələrin yaxın coğrafi bölgələrdə yerləşməsi, iqtisadi və siyasi sistemlərində oxşarlığın olması, iqtisadi inkişaf səviyyələrinin bir-birinə bənzəməsi və ölkələr arasında ortaq tarixin, mədəni və ictimai dəyərlərin, dil və dini inancların mövcud olması integrasiya prosesinin daha uğurla və sürətlə həyata keçməsinə şərtləndirən amillərdir. [6, 82]

Beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın bu gün qlobal iqtisadi inkişafın və bütövlükdə iqtisadi tərəqqinin ən əhəmiyyətli faktoruna çevrilməsi fonunda beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi, onun davamlı və balanslı inkişaf dinamikasının təmin edilməsi hər bir ölkənin mükəmməl, çevik xarici iqtisadi siyasət strategiyasının işlənib hazırlanmasını və reallaşdırmasını tələb edir. Bu fakt müasir dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər

sisteminə integrasiya edən Azərbaycan Respublikası üçün öz də vacibliyini qabarıq şəkildə birüzə verməkdədir.

Təbii ki, bu istiqamətdə işlər həyata keçirilərkən, qabaqcıl ölkələrin təcrübəsindən istifadə etmək də zəruridir. Azərbaycanın beynəlxalq arenaya, dünya iqtisadi sisteminə integrasiya etməsində, sivil bazar münasibətlərinin formalaşması və inkişafında Türkiyənin təcrübəsindən faydalanmaq, bu ölkə ilə iqtisadi əlaqələri genişləndirmək respublikamız üçün daha optimal seçim variantlarından biri kimi bu gün də aktualdır.

Soyuq müharibə dövründə Türkiyə dəfələrlə öz maraqlarının əleyhinə çıxmaq bahasına olsa da, Qərb siyasətinin arxasıya getmişdir. SSRİ-nin süqutundan sonra tək qütblü qalan dünyada yeni arayışların və alternativ variantların bütün ölkələr tərəfindən təhlili başlanmışdır. Bu dövrdə Türkiyə də öz növbəsində Şərqdən qonşu olduğu Azərbaycandan başlayaraq, Türk dünyası ölkələri ilə əlaqələrini dəyərləndirmək qərarına gəldi. Türkiyə üçün Şərqin əhəmiyyəti və zəruriliyi geosiyasi baxımdan Qərblə nisbətdə artmaqdadır. Enerji qaynaqlarının Şərqdə sıx yerləşməsi, yeni geosiyasi güc mərkəzlərinin Şərqdə meydana çıxması, eləcə də gələcəyin iqtisadi zənginliklərinin və bazarların da Şərqdə cəmlənməsi bunun əsas səbəbi idi. [9, 121]

Avrasiyanın geostratejik mənada ən mühüm ölkələrindən olan Azərbaycan Türkiyə üçün aşağıda göstərilən xüsusiyyətlərinə görə əhəmiyyətlidir:

- Azərbaycan, Xəzər bölgəsi və Orta Asiya enerji qaynaqlarına çatmaq üçün giriş nöqtəsi funksiyasını həyata keçirərkən, Xəzər bölgəsindən və Orta Asiyadan qərbə açılan və açılacaq olan enerji xətlərinin kəsişdiyi, bütünləşdiyi coğrafi bölgə kimi böyük əhəmiyyət qazanmaqdadır. Buna misal olaraq, Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttini nümunə göstərmək olar.

- Azərbaycan, Avrasiya bazarlarına uzanan ticarət yollarının alternativsiz ölkəsidir.

- Azərbaycan, Orta Asiya və Orta Şərqə doğru geostrateji genişlənmə siyasətlərinə lojistik dəstəkvermə qabiliyyəti ilə önə çıxmaqdadır.

Bu sadaladıqlarımızdan əlavə, onu da qeyd etmək vacibdir ki, Türkiyə və Azərbaycan iqtisadiyyatlarının strukturu baxımından bir-birini tamamlayan xüsusiyyətə də malikdir. Belə ki, Türkiyə sahib olduğu iqtisadiyyat əsasən ixrac meyilli və emaledici sənaye ağırlıqlı olaraq, xarakterizə edilir. Azərbaycan isə xammala əsaslanan iqtisadiyyata malikdir.

Azərbaycanla Türkiyə arasındakı ikitərəfli iqtisadi əlaqələr möhkəm hüquqi zəminə əsaslanaraq, yaradılmışdır. Uzunmüddətli əlaqələrin əsasını təşkil edən bu hüquqi sənədlər vasitəsilə qarşılıqlı əlaqələrin vergitutmadan ticarət rejimlərinə kimi ən müxtəlif sahələrinin fəaliyyəti tənzimlənir. Həmin hüquqi sənədlər müəyyən zamanlarda təkmilləşdirilərək yenilənmiş və vaxtaşırı yeni məzmunlu əməkdaşlıq bəyannamələri və fəaliyyət planları imzalanmışdır. [20, 125]

Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında iqtisadi sahə üzrə imzalanmış sənədlərin istiqamətlərinə bunlar aiddir: sərmayələrin təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında; ticarət iqtisadi əməkdaşlıq haqqında; ikiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması haqqında; hava əlaqəsi haqqında; turizm sahəsində əməkdaşlıq; uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlıq haqqında; gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq haqqında. Bu baxımdan 2008-ci ilin əvvəllərində parlament tərəfindən qəbul edilən “Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlıq proqramı və icra planı”nın da əhəmiyyəti böyükdür.

Müasir dövrdə Azərbaycan və Türkiyə arasında mövcud olan sıx əməkdaşlıq münasibətləri iqtisadiyyatın bir çox sahələrini əhatə edir. Zamanla iki ölkə arasındakı əməkdaşlıq kəmiyyət və keyfiyyət cəhətdən genişlənir və struktur baxımından daha böyük tərkibə malik olur. Hazırda Türkiyə və Azərbaycan arasında tikinti, sənaye, nəqliyyat, rabitə, ticarət, maliyyə və digər sahələrdə əməkdaşlıq aparılması davam edir.

Hazırda iki ölkə arasında ən sıx əməkdaşlıq sənaye və ticarət sahəsində müşahidə olunur. Həmin sahələrin özləri arasında da rəqabət müşahidə edilir və zamanla ticarət sahəsindəki əməkdaşlıq öz üstünlüyünü ilə irəliyə çıxır.

Azərbaycan və Türkiyə arasında mövcud olan iqtisadi sahədəki əməkdaşlığı analoji olaraq, kənd təsərrüfatı sahəsində də görmək mümkündür. Bu sahədəki əməkdaşlıq 1994-cü ildə imzalanmış "Kənd təsərrüfatında elmi-texniki və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında" Saziş əsaslanaraq, gerçəkləşdirilir. Həmin sahənin inkişafı ilə əlaqədar son illərdə irəliləmələr qeydə alınır. Bu mənada Ankarada Azərbaycan-Türkiyə Kənd Təsərrüfatı İcraiyyə Komitəsinin 5-ci iclasının keçirilməsi əhəmiyyəti ilə diqqət cəlb edir. İclasda bu sahəni əhatə edən bütün məsələlər haqqında geniş müzakirələr aparılmış və vurğulanmışdır ki, enerji layihələrindən əldə olunan gəlir kənd təsərrüfatına daha böyük sərmayələr qoyulmasına şərait yaradır. Digər sahələrdəki kimi, aqrar sahədə də əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətində tədbirlər planının işlənilib hazırlanması qərara alınmışdır. İclasın sonunda iclasın yekun protokolu hər iki ölkənin kənd təsərrüfatı nazirləri tərəfindən imzalanmışdır.

İqtisadiyyatın əksər sahələrində olduğu kimi, Azərbaycanla Türkiyə arasında əməkdaşlıq bankçılıq və sığorta sektorunda da yaradılmış və inkişaf etməkdədir. Uzun müddətdir ki, Türkiyənin bankları və sığorta təşkilatları Azərbaycanda fəaliyyət göstərməkdədirlər. Əvvəlcə onu qeyd etmək istərdik ki, Türkiyə banklarının Azərbaycanda fəaliyyətləri üçün bir sıra səbəblər vardır. Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyəti arasındakı ticarət əlaqələrinin nizama salınması və genişləndirilməsi ilə əlaqədar maliyyə sahəsində hökm sürən sıxıntıların daha asan həll edilməsi üçün, təcrübəli türk banklarının Azərbaycanda fəaliyyəti əhəmiyyətli məsələ olmuşdur. [25, 77]

Bundan əlavə, minlərcə türk iş adamı və türk işçi qüvvəsi uzun illərdir ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərməkdədirlər. İstər onların Azərbaycandakı fəaliyyətində, istərsə də Türkiyəyə pul köçürmələri və digər bank xidmətlərindən istifadəsində türk bankları əhəmiyyətli rolu ilə seçilir. Digər tərəfdən, Türk ixracatı sənayesi və mübadiləsinə də xidmət edilməsi vacib məsələyə çevrilmiş və nəticədə yuxarıda göstərdiyimiz bu və digər amillər zamanla Azərbaycanda yeni türk banklarının fəaliyyətinə səbəb olmuşdur. [44, 227]

Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ilə Türkiyə Xalq Bankası arasında qarşılıqlı xidmət göstərmək məqsədilə anlaşma imzalanmışdır. Azərbaycan ilə müxtəlif dünya ölkələri arasında Xalq Bankının iştirakı və vasitəçiliyi ilə bütün idxal-ixrac əməliyyatları, həmçinin bankçılıq əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün ilkin olaraq, ABŞ dolları və Alman markası (o vaxtkı) hesabları açılmışdır. Azərbaycanda öz şöbəsini açan Xalq Bankı ölkəmizdə öz fəaliyyətini indi də uğurla davam etdirir. Deməli, Azərbaycanda Türkiyənin “Koçbank”, “İş Bankası”, “Azər-Türk Bank”, “Para Bank” kimi xüsusi çəkiyə malik olan qurumları 15 ilə yaxındır ki, uğurla fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə, Mərkəzi Bankın Türkiyənin “Sitibank”ına Azərbaycanda fəaliyyət göstərmək üçün lisenziya verməsi ilə artıq bir türk bankı daha ölkəmizin bank sektorunda öz xidmətlərini göstərməyə başlayıb. Bununla da, Türkiyənin Azərbaycandakı mühüm maliyyə təşkilatlarının cərgəsinə daha biri də qoşuldu. “Sitibank” ölkəmizdə depozit və kredit xidmətləri göstərir, əhaliyə ipoteka kreditlərinin ayrılmasında iştirak edir.

Suverenliyimizin ilk dövrlərində olduğu kimi, bu gün də türk bankları Azərbaycanın bankçılıq sektorunda Qərbi ölkələrinin bankları ilə çiyin-çiyinə uğurlu fəaliyyət göstərir. Xüsusən də son illərdə Azərbaycanda “Western Union” pul köçürmələrinin fəaliyyətə başlaması bu əməkdaşlığı daha da möhkəmləndirmişdir. Beləki, “Western Union”-un Azərbaycandakı rəsmi nümayəndəsi Parabankdır ki, o da türk banklarından biridir. Türk banklarının bu cür sürətlə inkişafı, Azərbaycan bankçılıq sektoru ilə birgə banklar yaratması və banklararası əməkdaşlığı, yaxın gələcəkdə Türkiyə və Azərbaycan arasındakı ticarətin də yüksəlməsinə öz təsirini göstərəcəkdir. [26, 270]

Azərbaycan və Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin yuxarıda adı çəkilən sahələr üzrə araşdırılması iki ölkə arasındakı əlaqələrin struktur baxımından kompleks şəkildə inkişaf etməkdə olduğunu deməyə əsas verir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ TİCARƏT-İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN VƏZİYYƏTİ VƏ KOMPLEKS TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycan-Türkiyə ticarət əlaqələrinin vəziyyəti və kompleks təhlili

Türkiyə və Azərbaycan strateji tərəfdaşlar olaraq, iqtisadi və ticari sahələrdə geniş diapazonda əməkdaşlıq edirlər. Həm Türkiyə, həm də Azərbaycan, qlobal iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, özünəxas potensiallarını hərəkətə gətirməklə ciddi iqtisadi inkişaf prosesindədirlər. Bu proses iki ölkə arasındakı ikitərəfli iqtisadi əməkdaşlığın daha da dərinləşdirilməsi, ticarətin və qarşılıqlı investisiyaların inkişaf etdirilməsi, həmçinin üçüncü ölkələrdə iqtisadi fəaliyyətlərə yönəlmək üçün uyğun şərait yaradır.

İki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələr sürətlə inkişaf etməkdədir. Qarşılıqlı investisiyalar hal-hazırda təxminən 10 milyard dollar təşkil etməkdədir. Məqsəd, bu rəqəmi sürətlə artıraraq, yaxın gələcəkdə 20 milyard dollar səviyyəsinə çıxarmaqdır. Digər hədəf isə Azərbaycan-Türkiyə sahibkarlarının üçüncü ölkələrə də investisiya qoymalarının yolunu açmaqdır. [6, 85]

Bu hədəflər çərçivəsində, iki qardaş ölkə arasındakı ticarətin artırılması və şaxələndirilməsi məqsədi ilə imkanlar araşdırılmaqda və müxtəlif metodların qiymətləndirilməsi üçün səy göstərilməkdədir. Azərbaycanın son dövrdə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və şaxələndirilməsi istiqamətindəki təşəbbüsləri, kənd təsərrüfatı, qida istehsalı, inşaat, kimya sənayesi, tekstil, turizm və b. sahələrində türk iş dairələri üçün əhəmiyyətli imkanlar təşkil etmək, azərbaycanlı həmkarları ilə bir çox sahədə əməkdaşlıq potensialı yaratmaqdadır.

İqtisadi əlaqələrin daha da gücləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün nəqliyyat infrastrukturunu, gömrüklər, sosial müdafiə və əmtəə ilə insanların sərbəst hərəkəti kimi bir çox sahələrdə zəruri addımlar atılmalıdır. Bu sahələrdə irəliləyiş əldə etmək üçün ümumi düşüncəyə əsaslanaraq əməkdaşlıq halında hərəkət edilməkdədir.

Müasir dünya iqtisadiyyatında baş verən dinamik proseslər Azərbaycanın milli iqtisadiyyatına və o cümlədən onun tərkib hissəsi olan xarici iqtisadi əlaqələrin dinamikasına təsir edir. Müstəqil milli iqtisadiyyat sistemini formalaşdıran respublikamız üçün xarici iqtisadi əlaqələr sistemində tərəfdaşların seçilməsi çox mühüm vəzifədir. Türkiyə ilə bu xarici ticarət münasibətləri müəyyən tarixə malikdir. Azərbaycan-Türkiyə arasında ticarət əlaqələri Yaxın Asiya və Avropa ölkələri ilə ticarət səviyyəsinə təsir edir. Məsələnin sistemli qoyuluşu və həll edilməsi Azərbaycan üçün həm bu regionda, həm də dünya miqyasında həyata keçirdiyi xarici ticarət siyasətini qiymətləndirməyə imkan verəcəkdir.[25, 82]

Bu tədqiqat istiqamətinin əsas vəzifəsi Azərbaycan-Türkiyə arasında ticarət əlaqələrinin müəyyən zaman çərçivəsində dinamikasını öyrənmək, onun artıb-azalmasının və struktur dəyişikliklərinin səbəblərini müəyyən etmək və bu sahədə gələcək meyllərin konturlarını verməkdən ibarətdir.

Xarici ticarət siyasətinin və ölkələr arasında (Azərbaycan- Türkiyə)ticarət əməkdaşlığının effektivliyini və dinamikasını müəyyən etmək üçün 1998-2002-ci illərdə həm idxal, həm ixrac strukturunda baş verən dəyişiklikləri aşkar edərək təhlil imkanı əldə edilir.

Azərbaycan-Türkiyə xarici ticarət əlaqələrinin 2010-2015-ci illər ərzində dinamikası göstərir ki, idxal əməliyyatlarına görə, əgər 2010-cu ildə bu göstərici ümumi idxal strukturunda 20,4% olmuşdursa, 2015-ci ildə bu göstərici 9,4% olmuşdur. Ümumilikdə isə Türkiyədən Azərbaycana idxalın ümumi çəkisi 11,0% aşağı düşmüşdür. Nəzərə almaq lazımdır ki, 2010-2015-ci illərdə öz idxal həcminə görə Türkiyə lider mövqelərinə malik olsa da, sonrakı illərdə bu göstərici aşağı düşmüş, lakin prioritet mövqeləri saxlamışdır.

Müqayisə üçün ABŞ kimi iqtisadi qüdrətə malik bir dövlətin 2011-ci ildə həyata keçirdiyi idxal siyasətinin nəticələri ilə müqayisə etmək maraqlı olardı. 2011-ci ildə ABŞ-ın Azərbaycanın idxal strukturunda xüsusi çəkisi 2,8% və ona müvafiq olaraq onuncu yerdə olmuşdursa. 2012-ci ildə bu göstəricilər 16.1% və ya birinci yer olmuşdur. Bu ABŞ-ın xarici ticarət siyasətinin addım-addım artırılması və

gücləndirilməsi strategiyasına əsaslanmasıdır. Azərbaycanın iqtisadi sistemini və biznes, hüquqi və sair mühitini dəqiqliklə öyrənərək ABŞ idxalçıları yeni imkanlar eldə edərək idxalın həcmim artırmışdılar. ABŞ və Türkiyə idxal strategiyaları faktiki göstəricilərə əsaslanaraq müqayisə edilsə müddət və nəticə baxımından bir-birinə əks olunan strategiya tipləri olduğunu müəyyən etmək olar.[44, 230]

Xarici ticarət əlaqələri müxtəlif sahələrdə həyata keçirilməkdədir. Son illərdə Türkiyə məhsullarının idxalı hesabına yerli istehsalı mümkün olmayan ərzaq məhsulları ilə əvəz edilmişdir. Türkiyənin geniş miqyaslı ixrac strategiyası yerli istehsalın stimullaşdırılmasına səbəb oldu. Türkiyə investorları özəlləşdirmə prosesində fəal iştirak etdilər (çay və yağ istehsal» və s.).

Xarici ticarət əlaqələrinin təhlili göstərir ki, dinamikada müəyyən zəifləmələr var. Burada məsələn təkcə vacib olan Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri ilə yanaşı onlara təsir edən digər amillərin nəzərə alaraq təsirini öyrənmək lazımdır. Problemin Türkiyə aspekti ondan ibarətdir ki, idxalın stimullaşdırılması və Azərbaycana məhsul ixracının mənfəətliliyi əvvəlki illərdə daha yüksək olmuşdur. Daha sonra Türkiyənin xarici ticarət siyasəti daha çox yerli iqtisadi imkanların və resursların istifadəsi ilə ixracı əvəz etməkdən ibarət olmuşdur.

Dövlət səviyyəsində xarici ticarətin və sahibkarların əməkdaşlığının inkişafı üçün sistemli tədbirlər həyata keçirilir. Türkiyə ilə iqtisadi münasibətdə də dövlətimiz prioritet və strateji vəzifələr qoymuşdur.

2013-cü ildə dövlət səviyyəsində iqtisadi görüşlərdə idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmnin artırılması məsələsi aktiv olaraq qeyd olunmuşdur.

Təcrübə göstərir ki, idxal həcminə görə Türkiyə hələ liderlik mövqelərindədir. Deməli həm iqtisadi siyasət, həm də onun praktik reallaşdırılması Türkiyə üçün uğurlu və iqtisadi cəhətdən səmərəlidir. Məsələn 2012-ci ildə buğda unu idxalının həcmi 9818.6 ton olmuşdursa, onun 4936.6 tonunu vəm 50.2%-ni Türkiyə idxal etmişdir. Bu göstərici ABŞ (4127.5 t). Rusiya(439.0 t) ilə müqayisədə yüksəkdir. Eyni olaraq digər məhsulların idxalında da – şəkər qənnadı məmulatları, təzə

meyvələr, quş əti, makaron məmulatları, pivə və sair çeşidlərdə Türkiyə liderdir.[9, 128]

İxrac sahəsində əməkdaşlıq da ümumi olaraq Azərbaycan və Türkiyə arasında xarici iqtisadi əlaqələrin inteqrasiyası prinsiplərinə əsaslanır. Xarici ticarətin bu sferasında vəziyyətini aşağıdakı cədvəldə müəyyən etmək olar (*Cədvəl 2.1*. 2012-ci ilin göstəricilərinə əsasən ixracımızda İtaliya üstünlük təşkil etmişdir- ümumi dövriyyənin 50,0%. Daha sonra isə Fransa - 7.7%. İsrail - 7.1%. İspaniya - 4.8%, Rusiya isə 4,4% olmuşdur. Türkiyə isə əvvəlki liderlik mövqelərini zəiflədərək 2012-ci ildə 6-cı yerdə olmuşdur.

Cədvəl 2.1

Azərbaycanın 2012-ci il idxalında əsas tərəfdaşların dövriyyəsinin həcmi və xüsusi çəkisi

Dövlətlər	2012-ci il idxal ümumi həcmi, (min ABŞ dolları) .	2012-ci il idxal xüsusi çəkisi (faizlə)
ABŞ	98695,0	5,93
Rusiya	280942,9	16,9
Türkiyə	156218,7	9,4
Türkmənistan	119778,4	7,2
Qazaxıstan	149973,9	9,0
Almaniya	83453,9	5,0
Yaponiya	48443,9	2 9
İran	109,1	3,5
Birləşmiş krallıq	85239,8	5,1
Çin	51024,1	3,1
Ukrayna	79977,7	4,8
Fransa	118111,0	7,1
Cəmi idxalın Həcmi	1665564.2	100%

Mənbə Azərbaycan Statistik göstəriciləri 2003-ci il Səh. 635-637

Xarakterik olan ümumi fikirlərdən biri odur ki, Azərbaycanın ixracı məhz yaxın Avropa ölkələrinin üzərində cəmlənmişdir. Türkiyə mövqelərinin zəifləməsi və ya Azərbaycan ixracında payının azalması müəyyən müddətlidir. Çünki 2013-cü ildə

iqtisadi danışıqları nəticəsində həm idxal, həm də ixracın həcmnin artırılması məsələsi aktual olaraq qaldırılmışdır. Ümumi ixrac dövriyyəsində götürülsə Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində Türkiyəyə 83396,5 min ABŞ dollarlıq məhsul ixrac edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının 2012-ci ilin statistik göstəricilərinə əsaslansaq Türkiyəyə ixracımızın strukturunda biyan kökü - 5212,2 ton (ümumi həcm - 5364,2 ton), şəkər çuğunduru - 31580,7 ton (ümumi həcm- 31580,7 ton), dizel yanacağı - 187.7 ton (ümumi həcm - 1056,4 ton), qeyri-üzvi spirtlər - 1571.9 ton (ümumi həcm 18187,2 ton), polictilcn - 13536,4 ton (ümumi həcm 33477,7 ton), iribuynuzlu mal-qara dərisi - 6275,6 ton (ümumi həcm 6275,6 ton) olmuşdur.

Daha ümumilikdə götürüldükdə idxal-ixrac əməliyyatlarının təhlilini aşağıdakı nəticələrlə ümumiləşdirmək olar. Azərbaycan-Türkiyə arasında 2010-2015-ci illər ərzində idxal-ixrac əməliyyatlarının dinamikası və saldosu təqdim olunmuşdur. Bu idxal-ixrac siyasətinin əsas konturlarını müəyyən etməyə imkan verir.

2010-cu ildən başlayaraq xarici ticarət saldosu 2015-ci ilə kimi azalmış, 137418.7 inin ABŞ dollarından 23521.6 min ABŞ dolları həcminə qədər azalmışdır. Lakin 2016-cı ildə bu saldo 2015-ci ilə nisbətən 3.43 dəfə artmış və 2012-ci ildə 0.97%. azalmışdır. Türkiyəyə Azərbaycandan ixracın səviyyəsi qeyri-sabitdir. Belə ki, onun səviyyəsi 2010, 2011, 2012 və 2012-ci illərdə artmış, 2013-cü və 2015-ci illərdə isə əvvəlki illərə nisbətən azalmışdır. Eyni zamanda idxalın strukturu və həcmi dəyişkəndir. 2010 və 2011- ci illərdə artım olmuşdursa, 2013 və 2015-ci ildə azalma olmuşdur.

Əlbəttə fikrimizcə Azərbaycan və Türkiyə arasında xarici ticarətin bu müddət ərzində dinamikası ölkələrin malik olduğu bütöv iqtisadi potensialı əks etdirmir. Bu baxımdan mövcud vəziyyəti müəyyən səbəblərlə izah etmək olar.

Türkiyə iqtisadiyyatında baş verən proseslər, Türkiyənin coğrafi mövqeyi xarici iqtisadi əlaqələr sahəsində geniş miqyaslı strategiya həyata keçirməyə imkan verir. Lakin 2013-2015-ci ildən başlayan maliyyə böhranı Türkiyəni daha ağır iqtisadi addımlar atmağa məcbur etdi. Bu problemin həll edilməsi üçün Beynəlxalq Valyuta Fondundan ilə 2012-ci ilin əvvəlində 16 mlrd, dollar ayrılması təsdiq

edilmişdir. Türkiyənin BVF-yə ümumi borcu 31 mlrd. ABŞ dollarına çatmışdır. Son kredit tranşının əsas məqsədi 2012-2014-cü illər ərzində ölkənin iqtisadi poqramının maliyyələşdirilməsi olmuşdur.[25, 88]

Yerli istehsalın inkişafı, Azərbaycanda ÜDM-nin investisiya qoyuluşu kimi göstəricilərinin dinamikası və xüsusi sektorun inkişafı birbaşa olaraq sənaye və kənd təsərrüfatı, tikinti və digər sahələrdə struktur dəyişikliklərini gücləndirir. Bu isə idxal-ixrac əməliyyatlarının sferalar üzrə nisbətində təsir edir.

Yeni strategiyanın hazırlanması və iqtisadi mövqelərin qiymətləndirilməsi. Azərbaycanın potensial imkanları artdıqca xarici iqtisadi əlaqələr strategiyası təkmilləşir. Fikrimizcə Azərbaycan Türkiyə arasında xarici ticarət mövqelərinin dinamikası bu strategiyada dəyişikliklərlə və ya yeniliklərlə əlaqədardır.

Dünya bazarında sürətli dəyişikliklər (ixrac yönümlülük baxımından) Türkiyə dünya bazarına istiqamətli və meyilli ölkədir. Onun iqtisadiyyatı ixrac strategiyası üzərində qurulub və beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığa əsaslanır. Lakin iqtisadi tənəzzül xarici investorların narahatçılığına səbəb olmuşdur. Maliyyə qeyri-sabitliyi Türkiyə likvidlik qabiliyyətinə təsir edir və o cümlədən, Azərbaycanla münasibətində idxal-ixracının səviyyəsinə dəyişikliklər edir. Vahid Avropa iqtisadi ittifaqına Türkiyənin üzv olmaq istəyi də bu proseslərə təsir edən amillərdəndir.

Azərbaycanda sistemli iqtisadi islahatların (o cümlədən xarici ticarət sferasında) aparılması, onların vasitəsilə respublikamızın real iqtisadi imkanlarının xarici ölkələrlə əməkdaşlıqda istifadəsi üçün şərait yaranır. Azərbaycan iqtisadiyyatının sabit və dəyişməz iqtisadi sistemə malik olması düzgün deyil, çünki iqtisadi artım prosesləri göz qabağındadır.

Xarici iqtisadi əlaqələrin formaları arasında nisbətində dəyişməsi və ya diversifikasiyası, daha bir səbəb kimi həm Türkiyənin, həm də Azərbaycanın xarici iqtisadi istiqamətləri arasında nisbətində dəyişməsi məqsədidir. Bu firma səviyyəsində həyata keçirilən riskli portfelin idarəedilməsi strategiyasına oxşardır. İqtisadi riskləri azaltmaq üçün idarəedici müxtəlif əməliyyatlar (zəruri çeviklik) vasitəsilə qoyulan məqsədlərə nail olur.

Azərbaycan-Türkiyə ticarət iqtisadi əməkdaşlığında mövcud sahələrin öyrənilməsi göstərir ki, onlarda artıq doyma baş verir, bazarların yeni segmentlərinin işlənilməsinə ehtiyac vardır.

Eyni zamanda bu tədqiqat işinin vəzifələrindən biri də xarici iqtisadi əlaqələr sistemində mövcud nəzəriyyə, konsepsiyaları və modelləri Azərbaycanın strateji iqtisadi inkişafına tətbiq etmək, tərəqqinin çox variantlılığını təmin edəcək vasitələri seçməkdən ibarətdir. Smitin sadə iqtisadi modellərindən başlayaraq. M.Porterin və müasir kompüterlər vasitəsilə hazırlanan iqtisadi-riyazi modellər yeganə məqsədə istiqamətlənir-milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatı ilə iqtisadi münasibətlərini sabitləşdirməklə, onun inkişafını proqnozlaşdırmaqdır. Məhz bu inkişaf perspektivi Azərbaycan üçün əsas strateji məsələlərdən biridir.[20, 138]

İlkin məsələlərdən bir ondan ibarətdir, xarici ticarət əlaqələrinin inkişafına baxmayaraq Azərbaycanın qarşısında strateji əhəmiyyəti yüksək olan Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaqdır. Məlumdur, ÜTT-nin əsas məqsədi dünya ticarətinin genişmiqyaslı və dünya səviyyəsində liberallaşdırılmasıdır.

Xarici ticarətin liberallaşdırılması bir sıra ölkələrdə bir tərəfli qaydada aparılır. Azərbaycanda, Ukraynada, Rusiya Federasiyasında və digər keçmiş SSRİ ölkələrində bu proses eyni aparılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici ticarət sisteminin sürətli liberallaşdırılması əvvəlki hallarda az qiymətləndirilmiş və iqtisadi baxımdan qənaətli olmamışdır. Bütün bunlar milli istehsalçıların xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasına mane olurdu və milli istehsalçıları daxili bazarda rəqabətdən qorumurdu. Azərbaycan bazarının xarici firmalara birtərəfli qaydada açılması idxalı gücləndirmiş, istehlakın rəqib strukturunu formalaşdırmamış və yerli istehsalın maddi, texniki, texnoloji bazasının təkmilləşdirilməsinə şərait yaratmamızdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, xarici ticarət sahəsi liberallaşdırın İma ilə yanaşı, əks istiqamətli meyldə ifadə olunmaqdadır. Liberallaşdırma öz mahiyyətinə görə daxili ziddiyyətə malik olan prosesdir. Bu müxtəlif ölkələrin, şirkətlərin (eyni zamanda ölkədaxili) iqtisadi, siyasi və sosial qüvvələrin maraqlarının toqquşduğu prosesdir.

Liberallaşma ölkələrarası xarici ticarətin, xarici investisiyalann, beynəlxalq maliyyə əməliyyatlarının baş verməsi yolunda məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasında özünü göstərir. Ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar.

- Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrini və onun effektivliyini artırmağın yollarından biri ÜTT-yə qısa müddət ərzində üzv olmaqdan ibarətdir. ÜTT-nin əsas vəzifəsi idxal rüsumları səviyyəsini aşağı salmaqla, xüsusən tarif metodları vasitəsilə dünya ticarətini liberallaşdırmaqdan ibarətdir. Açıq iqtisadiyyatı inkişaf etdirən Azərbaycan ixrac sahələrinin yeniləşdirmək və ixracı stimullaşdırmaq üçün müəyyən problemlərə malikdir. Digər tərəfdə idxalın strukturu investisiya əmtələri ilə formalaşdırılmalıdır. Üstünlüklərdən biri ondan ibarətdir ki, Azərbaycan əmtəə və xidmətlərinin qeyri-diskriminasiyasına, antidempinqsiz ixracına imkan əldə edə bilməsidir. Daha bir üstünlük ondan ibarətdir ki, ÜTT-yə üzv olma ölkənin ixrac imkanları genişləndirəcək və ixracının strukturunun effektivliyini artıracaq. Bu yolla isə milli istehsalçıların açıq iqtisadiyyat şəraitində müdafiə sistemi ÜTT-nin prinsip və qaydalarına əsaslanaraq gücləndirilir. Ən əsas üstünlük isə Azərbaycanın ÜTT-nin üzvləri olan 135-dən artıq ölkə ilə (90% çox dünya üzrə məhsul dövriyyəsini əhatə edir) idxal və ixrac əməliyyatlarının aparmaq imkanındır.

- Xarici ticarət siyasəti yerli sənayenin inkişafı strategiyası və real nəticələri ilə əlaqələndirilməlidir. Azərbaycanın xarici ticarət siyasətinin əvvəlki fəsilərdə təhlili göstərir ki, ixrac yönümlü sahələrin strukturunda həmin məhsulların xüsusi çəkisi yüksəkdir və ixrac hələ də digər istehsal sahələrinin dirçəldilməsi, bərpası və inkişafı ilə tam əlaqələndirilməyib. Lakin bu sahələrin ixrac yönümlü edilməsi və dünya iqtisadiyyatının standartlarına uyğun formalaşdırılması bir çox sahələrdə geri qalmaqdadır. İstehsal yönümlü sahibkarlığın inkişafı və ixraca istiqamətlənməsi dövlət səviyyəsində iqtisadi proqramların qəbulunda özünü göstərmişdir.

- İstehsal məhsullarının ixracının gücləndirilməsi. Azərbaycan şəraitində yeni istehsal sahələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi daxili texnoloji resurslardan az asılıdır. İstehsal məhsullarının gücləndirilməsi vasitəsilə Azərbaycanda istehsal olunan məhsullar Türkiyəyə ixrac edilə bilər. Yeni istehsal müəssisələrinin və istehsal

sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi imkanlarını xarici ölkələrdə axtarmaq lazımdır. Misal üçün tütün fabrikinin - European Tobacco tərəfindən, yağ zavodlarının Azərsun Holding (İntersun), Sumqayıt Boru zavodunun - Hollandiya və digər bu kimi şirkətlər tərəfindən alınması, özəlləşdirilməsi sonda bir nəticə ilə əlaqələnməsi. Köhnə avadanlıqlar yeniləşdirilmiş və bütün istehsal texnologiyaları xaricdən gətirilmişdir. Sonuncu dəfə «Qafqaz» şirkətinin Xaçmazda açılmasını qeyd etmək olar.

- Sərhədyanı ərazilərdə və regional əhəmiyyətli şəhərlərdə Azad ticarət zonalarının yaradılması. Azad ticarət zonalarını daha geniş götürülsək, azad iqtisadi zonalarının yaradılması nəzərdə tutulur. Azərbaycanda uzunmüddətli təcrübə bu ideyanın reallaşdırılması üçün mexanizmlərin formalaşmamasını göstərir. Bütövlükdə isə bu faza Avropa İqtisadi Birliyinin yaradılmasında müəyyən addım olmuşdur. Azad ticarət zonalarına bu gün daha böyük ehtiyac vardır .

- Xarici ticarət üzrə qəbul edilmiş proqramlara əsasən onun diversifikasiyasını həyata keçirmək lazımdır. Türkiyə ilə münasibətdə bu xüsusi olaraq qeyd edilməlidir. Xarici ticarətin strukturunda ixracda neft yanacaq məhsulları çoxdursa, idxalda yüngül sənaye sahəsinin məhsulları üstünlük təşkil edir. Müəyyən iqtisadi mənada belə dominantlıq ixracın strukturunun sabitliyini tonun edir, lakin ixracın effektivliyini artırmaq üçün alternativ məhsullar və mənbələrin olmasını vacib sayırıq. Xarici ticarət dünya bazarına uyğun məhsul istehsalını, satışını və eyni zamanda yerli tələbatlara daha uxtın olan məhsulların idxalıdır. Bu əməliyyatların həcmələri arasında optimal nisbətin tapılması, diversifikasiyalı ticarət strukturu risklərin aşağı salınmasına və daxilolmaların mənbələrini artırmağa imkan verir. Diversifikasiyalı xarici ticarət siyasəti həm konkret ölkə, həm də ölkələr qrupu çərçivəsində yüksək xərcətuumlu inkişaf istiqamətidir. Hesab edirik ki, 10-15 il fəaliyyət üçün proqnozlaşdırılan xarici ticarətin makrodiversifikasiyası dünya bazarının ehtiyaclarına aktiv reaksiya verməyi tələb edir.

- Xarici ticarət siyasətinin koordinasiyası baxımından, xarici ölkələrdə milli ticarət təşkilatlarının yaradılması dövlət səviyyəsində yardım edilməlidir. Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət palatalarının mövcud olması ilə yanaşı təşkilatların,

şirkətlərin öz aralarında müəyyən əlaqələrin yaradılması, təcrübə mübadiləsi xarici ticarətin həcmnin artması və ən əsas isə ölkələr arası ticarət əlaqələrində inamın artırılmasına kömək edə bilər. Dünya təcrübəsində belə təşkilatların sayı çoxdur. Çox zaman sahibkarlar ittifaqı, ölkələrarası iqtisadi birliklər kimi adlanan bu qurumlar yeni imkanlar təklif edərək xarici ticarət münasibətlərini gücləndirirlər.

- Yüksək rentabelli və dövriyyəyə malik iri ticarət şirkətləri ilə işləməyə üstünlük vermək. Bu konsepsiyanın üstünlükləri çoxdur. Adətən iri TMSŞ-lərin əsas məqsədi ölkələrin daha sərfəli bazarlarına daxil olmaq və fasiləsiz mənfəət axınını təmin etməkdən ibarətədir. Bu axın isə TMSŞ-lərin maraqlarına uyğun olaraq onu digər sahələrə cəlb edir. Misal kimi Ram (K.oç) - şirkətlər qrupunu göstərmək olar. Azərbaycan bazarı üçün bu bir tərəfdən müsbətdir, digər tərəfdən isə bu mənfidir. İlk halda iri şirkətlər daha yüksək bazara müdaxilə etmək imkanlarına malikdirlər və qısa müddəti ərzində məhsul çıxartmaq, keyfiyyəti təmin etmək, qiymətləri sabitləşdirmək yollarından istifadə edə bilirlər.[44, 238]

Azərbaycan və Türkiyənin xarici ticarət əlaqələri özünün inkişafı baxımından iki strateji partnyorlarını münasibəti çərçivəsində çox dinamikdir. Hər il xarici ticarət sahəsində yeni layihələr hazırlanır, əməkdaşlıq üçün imkanlar axtarılır. Hər il hər iki ölkənin sahibkarları birgə konfranslar və sərgilər keçirir və xarici ticarətin inkişafı üçün səylərini əlaqələndirirlər.

2.2. Azərbaycan-Türkiyə investisiya əlaqələrinin vəziyyəti və kompleks təhlili

Məlumdur ki, kiçik ölkələrin xarici bazarlardan asılılığı iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin artırılmasını və iqtisadiyyatın rəqabət gücünün yüksəldilməsini tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyəti qaneedici səviyyədə deyil. Buna görə də ölkədə istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsini artırmaq məqsədilə xarici investisiyanın cəlb edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

Suverenliyimizin ilk illərində ölkədə hökm sürən keçid prosesləri ilə bağlı olaraq, Azərbaycanın iqtisadi sistemində müşahidə edilən böhran halları, habelə Azərbaycanın məcburən cəlb olunduğu müharibə şəraiti xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşlarına mənfi təsirini göstərirdi. Lakin bununla yanaşı, qərb kapitalının, xüsusilə də türk kapitalının ölkəyə axınının təmin edilməsi, daha dəqiq desək, ölkəyə qoyulan investisiyalar və verilən xarici kreditlər Azərbaycanın bu günkü inkişaf səviyyəsinə nail olunmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Onu da qeyd etmək zəruridir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya axınlarının cəlb olunmasında ölkədə təminatlı investisiya mühitinin formalaşdırılması, həmçinin Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirməyi bacaracağı ilə əlaqədar dünya ictimaiyyətində müsbət rəy yarada bilməsi ən əhəmiyyətli və vacib şərtlərdən biri olmuşdur. Azərbaycan qısa zaman kəsiyində bu vəzifənin öhdəsindən uğurla gəlmişdir. Belə ki əvvəlcə investisiya mühitinin formalaşması üçün əsas meyar sayılan siyasi sabitliyə nail olunmuş, daha sonra isə investisiyaları reallaşdırmaq məqsədilə hüquqi baza yaradılmışdır. 15 Yanvar 1992-ci ildə qəbul edilən “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” qanunun da bu istiqamətdə əhəmiyyəti böyükdür.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan dövləti sahibkarlığın inkişafını hərtərəfli dəstəkləyir və sahibkarlara xüsusi qayğı göstərir. Bu mənada “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Sahibkarlar Şurası” və “Azərbaycanda

“İnvestisiyaların Təşviqi və Məsləhət” fondunun yaradılması xüsusilə əhəmiyyətlidir. [10, 2]

Azərbaycan Hökumətinin bir sıra xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlığının aradan götürülməsi və sərmayələri ikitərəfli təşviq edilməsi və qorunmasına dair imzaladığı Sazişlər də bu sahədə inkişafın səviyyəsinin artmasına səbəb olan amillərdəndir.

Azərbaycanın iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə dövlətimiz “açıq qapı” siyasətini reallaşdırır və buna görə də neft sahəsi ilə birlikdə iqtisadiyyatın qeyri-neft sahəsinə də xarici sərmayədarların cəlbi məqsədilə ciddi işlər aparılır və tədbirlər reallaşdırılır.

2002-ci ilin 31 yanvarında imzalanmış AR Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən "Azərbaycan Respublikasının Tarif Şurası"nın formalaşdırılması ölkədə münbit investisiya şəraitini daha da inkişaf etdirmək, təbii inhisarçı təsərrüfat müəssisələrinin işinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin reallaşdırılması və onların tarifləri barəsində təkliflərin hazırlanması yönündə edilən ən əhəmiyyətli işlərdən biri idi. Şuranın Əsasnaməsinə müvafiq olaraq, İqtisadi Nazirliyində uyğun Katiblik və onun içərisində fərqli sektorları özündə birləşdirən 12 işçi qrupu işləyir.

Müstəqilliyin ilk illərindən hal-hazırkı dövrə kimi Türk sahibkarları ölkəmizə sərmayə qoyuluşu edərək iki dövlətin də iqtisadiyyatlarının inkişaf etdirilməsinə öz tövhihələrini verirlər. İqtisadiyyatının keçid mərhələsində olduğu zaman sərmayə qoyuluşlarına tələbatı olan ölkəmizə Türk investisiyasının çox vacib yardımı olmuşdur. Ümumiyyətlə, türk sahibkarları daha çox qeyri-neft sahəsinə yatırıqları sərmayələrlə diqqəti cəlb edirlər. Ölkəmizdəki Türk sərmayələri Azərbaycanda qeyri-neft sahəsinə yatırılan sərmayələr arasında birinci yerə dayanır. Ölkəmizdə işləyən Türk şirkətlərinin əksəriyyəti ticarət sahəsində fəaliyyət göstərir, kiçik və orta həcmdə investisiyaları seçirlər. Bu şirkətlərin fəaliyyət sferaları; neft, telekommunikasiya, bank və sığorta sektoru, ərzaq malları istehsalı, təhsil, nəşriyyat, toxuculuq və geyim sənayesi, nəqliyyat, avtomatika sənayesi, meşə materialları, dəmir-polad və s.

metallar, inşaat, inşaat materialları və mənzil tikintisi xidmətləri kimi sahələrdir[11, 238].

Ölkəmizdə çalışan 2500 xarici firmanın, 800-dən artığını türk sahibkarlar yaratmışdır. Bunların arasında 380-ni bütövlükdə Türk investisiyası, 370-i hər iki ölkənin birgə sərmayəsi əsasında, 60-ı isə təmsilçilik əsasında qurulmuşdur. Türkiyə şirkətlərinin 300-dən artığı aktiv şəkildə Azərbaycanda işləyirlər. Türk sahibkarları ölkəmizdə nüfuzlu və müasir otel, bank, sığorta firmaları, istehsal və təhsil təşkilatları yaradaraq bir ilkə sahib olmuşdular. Ölkə ÜDM-nin 7%-ni təşkil edən Türk investisiyası əsasında yaradılmış firmalar ölkə iqtisadiyyatına məşğulluq baxımından, yeni yeni iş yerlərinin yaradılması baxımından da əhəmiyyətli yardım edirlər.

Ölkəmizin dövlət büdcəsində gəlirlərin mənbələri arasında Türkiyə investisiyasının da 6% həcmdə hissəyə malik olduğu da müəyyənləşdirilmişdir. Türkiyə investorlarının ölkəmizdə açdığı müəssisələrdə 40- 45 min azərbaycanlı, 5 min türk çalışır.

Türkiyə Ziraət Bankının müttəfiqliyi vasitəsilə yaradılan "Azər-Türk Bank" bank sahəsində Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığının ilk nümunəsidir. Türkiyə investisiyalı Koçbank və Cibank, Günay Anadolu Sığorta və Başak İnənam Sığorta şirkətləri maliyyə sferasında fəaliyyət göstərən təşkilatlardandır.

Türkiyə firmaları, həmçinin paytaxtımızdan Gürcüstanın sərhəddinə kimi gedən yolun yenidən düzəldilməsində də əhəmiyyətli rola malikdirlər. Lakin son dövrlərdə ölkələrimiz arasında ticarət həcmində tənəzzül baş verərkən, bir tərəfdən də Azərbaycana Türkiyənin investisiyalarının həcmində də azalma və Türk sərmayəli şirkətlərin sayında da azalma müşahidə edilir. Məsələn, 1997-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan sərmayələr arasında Türkiyənin payı 14% idisə, 2007-ci ildə həmin göstərici 7,1% olmuşdur.

Azərbaycanın xarici investisiyaya açılan neft və təbii qaz sahəsində formalaşdırılan beynəlxalq konsorsiumların 4-də Türkiyə Petrolları Anonim Ortaklığı (TPAO) iştirak etmişdir. TPAO, ölkəmizin neft və təbii qaz resurslarının istifadə edilməsi məqsədilə yaradılan və ümumi sərmayə miqdarı 11 milyard dollar təşkil

edən (Azəri, Çıraq və Günəşli) layihəsində 6.5%; layihə dəyəri 4.1 milyard dollar təşkil edən Şahdəniz layihəsində 9%; 2.5 milyard dollar təşkil edən Kürdaşı layihəsində 5%; 10 milyard dollar təşkil edən Araz-Alov-Şərqi layihəsində isə 10% həcmində pay almışdır. Bəhs edilən layihələr çərçivəsində Türkiyənin 2007-cü ilin axırlarında yatırdığı sərmayənin miqdarı həcmi 2 milyard dollardan çox olmuşdur. Həmçinin Pct Holding və Atilla Doğan adlı iki özəl Türkiyə firması, ARDNŞ ilə yaratdıqları firmalar (Joint Venture) ilə quruda (Mişovdağ və Xıllı Babazanan) neft çıxarmaqla məşğuldurlar.

Həyata keçirilməkdə olan neft müqavilələrinə dəstəyini göstərən və Azərbaycan neftinin beynəlxalq bazarlara çatdırılmasında Bakı-Ceyhan neft boru kəmərinin fəaliyyətə başlaması ilə ölkəmizin iqtisadiyyatının inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəyini proqnozlaşdırılmış Türkiyə sahibkarları Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrinə yatırdığı sərmayənin miqdarı isə 2 milyard dollar olmuşdur. Yatırıqları investisiyalarla Türk iş adamları, qeyri-neft sahələrinə ən çox sərmayə yatan xarici investorlardandır. Qeyri-neft sahələrinə yatırılan sərmayələr arasında Türkiyənin payı 40%-dir. Türk investisiyalarının böyük hissəsi inşaat, kommunikasiya, nəqliyyat və ərzaq sənayesinə yönəldilmişdir.

Ölkəmizdə neft və təbii qaz hasilatından başqa digər sahələrə yatırılan Türkiyə sərmayələrinin sahələr üzrə bölgüsü aşağıdakı kimidir :

1. Sənaye Sektoru:

Ölkəmizin sənaye sahəsində boya, alüminium, metallurqiya, akumulyator və s. bir sıra müxtəlif sahələrdə istehsal və montaj işində olan Türk sərmayəli firma sayına görə nisbəti 19%-dir. Sərmayə miqdarı təxminən 410 milyon dollardır. Firmalarda çalışan işçilərin sayı 10.000-ə bərabərdir.

2. Ticarət Sektoru:

Türk investisiyaları bu sahədə daha çox toxuculuq, mebel, ərzaq və təsərrüfat mallarının satışında ixtisaslaşmış vəziyyətdədir. Ticarət sektorunun şirkət sayına görə 30faizlik bir paya sahibdir. İnvestisiya həcmi 370 milyon dollar olan firmalarda işləyən işçilərin sayı isə təxminən 16.000ə yaxındır.

3 .Xidmət Sektoru:

Xidmət sektorundakı Türk investisiyalarının payı, şirkət sayısına görə 26faizdir. Səhiyyə, təhsil, restoran, otel, bank və sığorta xidmətləri göstərən xidmət sektorundakı şirkətlərə qoyulan investisiya həcmi təqribi 310 milyon dollardır. Bu sektordakı müəssisələrdə işləyənlərin sayı 10.000-ə yaxındır.

4. Nəqliyyat və Kommunikasiya Sektoru:

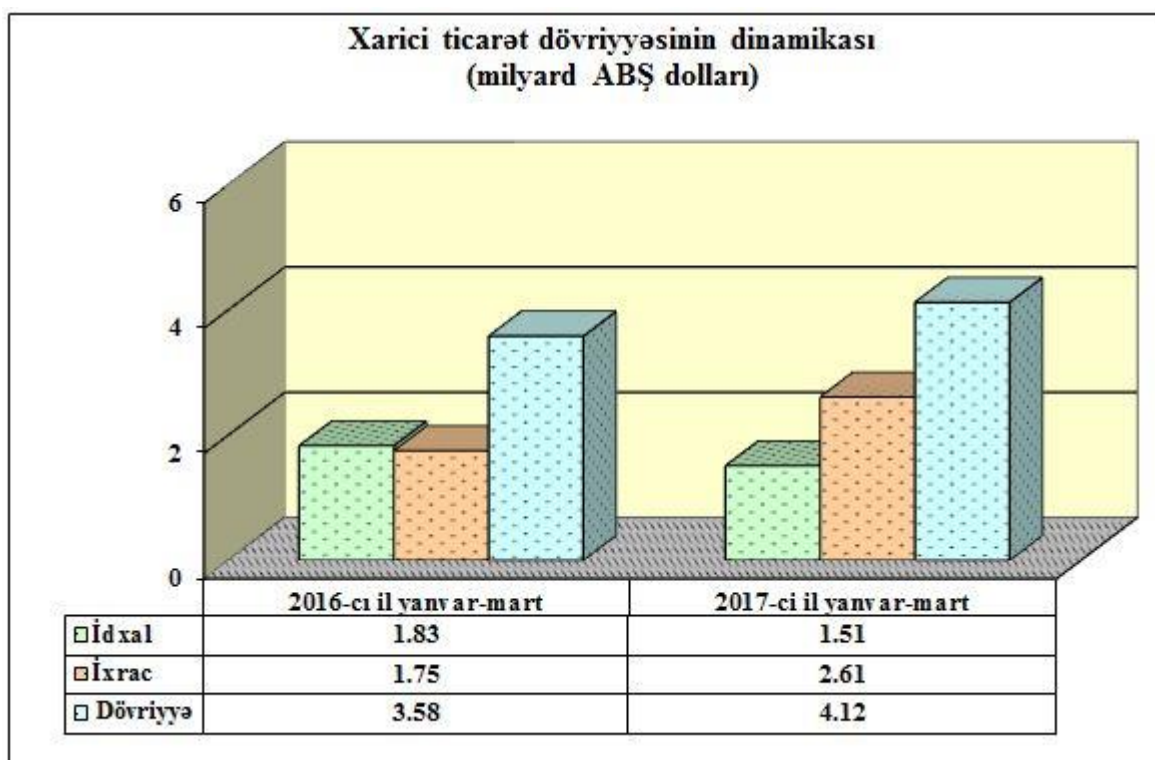
Nəqliyyat və Kommunikasiya sektorundakı Türk investisiyalarının həcmi, şirkət sayısına görə 10%-lik bir paya sahibdir. Telekommunikasiya, avtomatika, nəqliyyat, nəşriyyat sahəsində fəaliyyət göstərən Türk sərmayəli şirkətlərin investisiya həcmi təxminən 470 milyon dollardır. İşləyən işçi sayı isə 6.000-a qədərdir.

5.İnşaat Sektoru:

Mənzil tikintisi sahəsində, inşaat və dekorasiya materialları satışı sahələrində Türk investisiyalarının həcmi, fəaliyyət göstərən şirkət sayına görə 11faizlik bir paya sahibdir. 360 milyon dollar investisiya həcmi olan Türk sərmayəli müəssisələrdə 6.000ə yaxın işçi işləyir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsindən əldə edilən məlumata əsasən 2017-ci ilin yanvar-mart ayları ərzində Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 4,12 milyard ABŞ dolları, idxalın həcmi 1,51 milyard ABŞ dolları, ixracın həcmi 2,61 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir. Azərbaycan Respublikası bümüddət ərzində 149 ölkə ilə ticarət sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlıq etmiş və xarici ticarət saldosu müsbət 1,1 milyard ABŞ dolları olmuşdur.

Şəkil 2.1.

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi

2016-cı ilin uyğun dövrü ilə müqayisədə, 2017-ci ilin yanvar-mart ayları ərzində Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi 15,31 faiz, o cümlədən ixrac 49,20 faiz artmış, idxal isə 17,12 faiz azalmışdır.

Keçən il ölkəmizdən Türkiyə iqtisadiyyatına yatırılan birbaşa investisiyanın miqdarı 1 milyard 9 milyon dollar idi.

Türkiyəyə ən çox sərmayə qoyuluşu edən dövlət Niderland Krallığı, ən az Rusiya Federasiyası olmuşdur. Keçən il Niderland Krallığı Türkiyənin iqtisadiyyatına 1milyard 768milyon dollar investisiya yatırıb.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2010-2016-cı illərdə ölkəmizin Türkiyə iqtisadiyyatına qoyduğu sərmayənin həcmi 4 milyard 899 milyon dollar olmuşdur.

Türkiyə Mərkəzi Bankının informasiyasına əsasən keçən il Türkiyəyə 7 milyard 437 milyon dollarlıq birbaşa xarici investisiya qoyuluşu həyata keçirilib. Bu rəqəmlərdə ən böyük hissəyə malik olanlar isə keçən il Türkiyəyə 4 milyard 964 milyon dollar həcmində birbaşa sərmayə qoyuluşu edən Avropa ölkələri olmuşdur.

Azərbaycanla Türkiyə arasındakı ticarət əlaqələrinin potensialında nisbətən məhdudiyyət müşahidə olunsada, investisiya əməkdaşlığı sahəsindəki imkanları genişdir. Bu imkanlar türk kapitalının Azərbaycana cəlb edilməsi sahəsində olduğu kimi Azərbaycan kapitalının Türkiyəyə cəlb edilməsi sahəsində də özünü biruzə verir. Hal-hazırda Azərbaycan və Türkiyə dövlətləri arasındakı sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət, maliyyə və s. sahələr çərçivəsində əməkdaşlıq əlaqələri mövcuddur.

Cədvəl 2.2

Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici investisiyalar

(mln.ABŞ dolları)

	2010	2011	2012	2012	2014	2015	2016
Cəmi xarici investisiya	927	4285,2	5221,8	66 78,3	6849,4	5466,6	8541,8
o cümlədən:							
Maliyyə kreditləri	256.9	720,5	852,5	1596,6	2598,9	1578,3	3507,9
Neft sənayesinə	595.1	4500.9	3725,3	4287.3	3541,7	2879,7	3201,3
Birgə və xarici investisiyalı müəssisələr	128	245.5	370,4	550,5	660,3	687,4	659,6

Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsaslanaraq, tərtib edilmişdir.

Yuxarıdakı cədvələ nəzər salsaq, 2010-2016-cı illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına yatırılan xarici investisiyaların həcmnin durmadan artdığını görürük. Bu dövrdə müşahidə olunan artım 8,9 dəfə həcmində hesablanmışdır. Neft sektorunun xarici investisiyalarda payının azalması da müsbət hal kimi dəyərləndirilir. Sözügedən dövrdə neft sənayesinin xarici investisiyalardakı payı üzrə 58,9 faizdən 35,8 faizə qədər azalma qeydə alınmışdır. Bununla belə, son illər ərzində xarici investisiya üzrə artım daha çox maliyyə kreditləri hesabına həyata keçirilmişdir. Bu sahədə mənfi xarici investisiyanın ümumi həcmində xarici investisiyalı müəssisələrin payının azalması olmuşdur Belə ki, bu göstərici 2010-cu ildə 12,7 faizdən 2016-cı ildə 8,0 faizə qədər azalmışdır. Qeyd edilən dövrdə xarici

investisiyalı müəssisələrin yaradılması və kapitallarının artırılmasına xarici investisiyanın həcmi 5,6 dəfə artmışdır.

Türkiyənin Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan cəmi xarici investisiyada payı kiçik olsa da, xarici investisiyalı müəssisələrin yaradılması və kapitallarının artırılmasına xarici investisiyanın həcmində payı yüksək olaraq qalmaqdadır. Belə ki, 2005-2010-cu illərdə xarici investisiyalı müəssisələrin yaradılması və kapitallarının artırılmasına xarici investisiyanın cəmi həcmində Türkiyənin payı 22,3 faizə bərabər olmuşdur. Belə hal Azərbaycanda əsas kapitalla investisiyanın həcmində Türkiyənin payının nisbətən yüksək olmasına səbəb olmuşdur. [32, 2]

Türkiyə Respublikasının Ərzurum şəhərində 2012-ci ilin 17-20 oktyabr tarixlərləndə Atatürk Universiteti İqtisadi və İdarə Elmlər fakültəsinin təşkilatçılığı ilə “Beynəlxalq iştirakı Regional Əməkdaşlıq və İnkişaf Simpoziumu” keçirilmişdir və Azərbaycanlı alimlər orada iştirak etmişlər.

Türkdilli Dövlətlərin elm və təhsil işçilərinin iştirak etdiyi bu simpoziumda Türkiyənin aparıcı Universitetlərinin nümayəndələri ilə yanaşı Azərbaycandan gələn alimlərin məruzələri də maraqla dinlənmişdir. İran İslam Respublikasının tanınmış tədqiqatçıları da bu simpoziuma dəvətli idilər. Ümumiyyətlə, simpoziumun keçirilmiş 6 iclasında 24 məruzə edilmişdir.

Simpoziumun plenar iclası oktyabr ayının 18-də başlandı. Təxminən bir saat davam edən iclasa Doç. Dr. Ömər Yılmaz sədrlik etmişdir. İclasda Türkiyənin tanınmış alimlərinin məruzələri dinlənilmişdir.

Simpoziumun oktyabr ayının 19-da keçirilən iclasında Qafqaz Universitetinin tanınmış tədqiqatçılarından Prof. Dr. Cihan Bulutun “Azərbaycanda Hollandiya xəstəliyi probleminin strategiyalarında Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrinin əhəmiyyəti”, Doç. Dr. Osman Nuri Arasın “Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan-Türkiyə İqtisadi əlaqələrinin sektorial qiymətləndirilməsi”, Öğr. Gör. Uğur Arif Böleyin “Məlumat bankının yaradılmasının məqsədi və əhəmiyyəti” adlı məruzələri dinlənilmişdir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini iqtisad elmləri namizədi Allahyar Muradovun “ Türkiyə və Azərbaycanda elm iqtisadiyyatının yarması və inkişafı” adlı çıxışı olmuşdur.

Simpoziumda AMEA Elmi İnnovasiyalar Mərkəzinin Baş direktorunun elmi işlər üzrə müavini, iqtisad elmləri doktoru, professor Təbriz Əliyev “ Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında Türkiyənin yeri və rolu” adlı maraqlı məruzə ilə çıxış etmişdir. Görkəmli iqtisadçı alim və Təbriz Əliyevin çıxışı simpozium iştirakçıları tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Bunu nəzərə alaraq həmin məruzənin mətnini “ İqtisadiyyat” qəzetinin oxuyucularına təqdim edirik.

Bazar iqtisadiyyatı modelini özünə sosial-iqtisadi inkişaf yolunu seçmiş müstəqil Azərbaycanın qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri iqtisadiyyatın beynəlxalq əmək bölgüsündə səmərəli iştirakını təmin etməkdən, xarici kapitalın, mütərəqqi texnika, texnologiya və idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunması yolu ilə məhsuldar qüvvələrin inkişafına nail olmaqdan ibarətdir. [44, 75]

Azərbaycanda aparılan məqsədyönlü daxili və xarici siyasətin nəticəsində onun dünya iqtisadiyyat sistemində integrasiya prosesi getdikcə genişlənməmiş, beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində daxil olması xarici investorların marağını əsaslı şəkildə artırmışdır.

Azərbaycanın xarici iqtisadi və müştərək fəaliyyətində Türkiyə önəmli yer tutur, onun suverenliyi, ərazi bütövlüyünü tanıyan və dəstəkləyən ilk ölkədir. Türkiyənin Azərbaycanla dostluğu və qardaşlığının böyük tarixi keçmişi vardır. Əsrlər boyu xalqlar bir-birinə dəstək olmuşlar. Bu gün iki ölkə arasındakı siyasi, iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq ən yüksək səviyyədədir. Böyük öndər Mustafa Kamal Atatürk vaxtı ilə demişdir: “ Azərbaycanın kədəri-kədərimiz, sevinci-sevincimizdir”. Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyev söyləmişdir: “Türkiyə ilə Azərbaycan bir millət, iki dövlətdir”. Bu sözləri rəhbər tutan ölkəmizin rəhbərləri, iş adamları Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrin yüksələn xəttlə inkişafına çalışırlar. Artıq uzun illərdir ki, Türkiyə Azərbaycanda həyata keçirilən bir çox beynəlxalq layihələrin iştirakçısı və icraçısıdır.

Azərbaycan və Türkiyə dövlətləri arasında 140-dan çox saziş, müqavilə, birgə bəyannamə və protokollar imzalanmış, 2010-cu ilin sentyabr ayında İstanbulda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin və Türkiyənin Baş Naziri cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğanın imzaladıqları “Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında Yüksək səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının (YSSƏŞ) qurulması haqqında Birgə Bəyannamə”-nin imzalanması iki ölkə arasındakı əlaqələrin gələcək inkişafını təmin edəcəkdir. Suverenlik illərində Türkiyə-Azərbaycan iqtisadi əlaqələri yüksələn xəttlə davam etmişdir. Belə ki, təkcə 1995-2011-ci illər ərzində iki ölkə arasında xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 8,9 dəfə o cümlədən ixrac 11,4 dəfə artmışdır. 2011-ci ildə Azərbaycanın idxalının 12,8 %-i Türkiyənin payına düşmüşdür. İki ölkə arasında xarici ticarət əlaqələrini əks etdirən məlumatlar 1 sayılı cədvəldə verilmişdir. Cədvəldən göründüyü kimi, 2000-2011-ci illərdə iki qardaş ölkə arasında xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 7,2 dəfə, o cümlədən idxal 9,4 dəfə, ixrac isə 4,6 dəfə artmışdır. İdxalın yüksək həcmi 2011-ci il, ixracın yüksək həcmi isə 2007-ci il üçün xarakterik olmuşdur(şəkl.1). 2011-ci ildə Türkiyə və Azərbaycan arasında ticarət balansı 1,7 mlrd. dollar həcmində olmuşdur. Gələcəkdə isə iki ölkə arasındakı ticarət balansının 10 mlrd. dollara çatdırılması gözlənilir.

Türkiyənin Azərbaycanın idxal tərəfdaşları arasındakı xüsusi çəkisi 6,4%-lə 14,8% arasında, ixracdakı xüsusi çəkisi 0,7%-lə 17,4 arasında dəyişmişdir. Uzun illərdir ki, Türkiyə Azərbaycanın idxal tərəfdaşları içərisində Rusiya Federasiyasından sonra 2-ci yerdə qərarlaşmışdır. Lakin onun ölkəmizin ixrac tərəfdaşları içərisində yeri ikinci onluqdan yuxarıdadır. Belə ki, 2007-ci illə müqayisədə 2011-ci ildə Azərbaycanın Türkiyəyə ixrac etdikləri məhsulların həcmi 2,2 dəfə azalmışdır. Əgər 2000-ci ildə Türkiyədən Azərbaycana 781 adda məhsul gətirilmişdirsə, 2008-ci ildə onların sayı 1250-yə; 2010-cu ildə isə 2450-yə çatmışdır. Başqa sözlə, 2000-2010-cu illər ərzində Türkiyədən Azərbaycana geniş çeşidli məhsulların sayı 3,1 dəfə artmışdır. Lakin həmin illər ərzində Azərbaycandan Türkiyəyə idxal edilən məhsulların sayı 28 vahid azalaraq 140-a enmişdir.

Türkiyədən Azərbaycana gətirilən məhsullar içərisində əsas yeri yeyinti məhsulları, meyvə, tərəvəz, tikinti materialları, rezin-şinlər, ağac məmulatları, çap poliqrafiya məhsulları, keramika məmulatları, qara metaldan hazırlanmış çoxçeşidli məhsullar, məişət soyuducuları və kondisionerlər, yeyinti sənayesi, ticarət sahələri üçün avadanlıqlar, mebel, ölçü cihazları, minik maşınları, avtobuslar və s. Üstünlük təşkil edir. [36, 12]

Azərbaycana ən çox bəzək bitkiləri Türkiyədən gətirilir. Belə ki, Türkiyə Bəzək Bitkiləri və Məmulatları İxracatçıları Birliyinin məlumatına görə, 2010-cu ildə Azərbaycana 3,5 milyon dollar dəyərində bəzək bitkiləri ixrac edilib. Bu göstərici 2011-ci ildə 5,2 milyon dollara çatmışdır.

2.3.Azərbaycan-Türkiyə arasında işçi qüvvəsinin miqrasiyasının vəziyyəti və təhlili

XX-XXI əsrlərdə dünyada iqtisadi proseslərin dinamikası gücləndikcə, ölkələr arasındakı xarici iqtisadi əlaqələr sistemində mübadilə prosesləri sürətlənir. İqtisadi resurslar kimi çıxış edən maliyyə, xammal, informasiya, texnologiya və əmək resursları bu mübadilənin əsas hissəsidir. Azərbaycanın bu dövrdə müstəqil xarici iqtisadi siyasət həyata keçirməsi, fasiləsiz olaraq əmək resurslarının ölkələr arasında hərəkəti ilə də əlaqədardır.

Azərbaycan üçün bütün strateji müttəfiq hesab edilən ölkələrlə təcrübə mübadiləsi aparmaq, insani resursların uzunmüddətli inkişafı ilə əlaqədar proqramlar, layihələr icra etmək zəruridir. Azərbaycan və Türkiyə arasında əmək resurslarının miqrasiyasının əsas məqsədi ölkələr arasında təcrübənin, informasiyanın və praktik qabiliyyətlərin, uğurlu fəaliyyət bilikləri nin mübadiləsi və iqtisadi effektivliyi yüksəltmək üçün insanı resursların inkişaf etdirilməsidir. [16, 117]

Əlbəttə, Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində əmək resurslarının ölkələr arasında hərəkəti strateji yönümlü vəzifədir. Onun həyata keçirilməsi üçün uzunmüddətli məqsədlər - miqrasiyanın sahələri, istiqamətləri, sayı, ölkənin iqtisadi maraqlarının realizasiya sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi kimi məqsədlərin həyata keçirilməsini təmin etmək lazımdır. Məqsədəuyğun strateji layihələrin hazırlanması dövlətin siyasəti və nəzarəti altında olmalı, əmək resurslarının optimal hərəkətinin təmini vasitəsilə icra edilməlidir. Azərbaycan-Türkiyə arasında miqrasiya proseslərini daha konkret təhlil etmək üçün 1996-cı ildən başlayaraq ölkəmizə gələn və gedən (immiqrasiya, emiqrasiya) əhəlinin dinamikasının strukturunu müəyyən etmək daha məqsədəuyğundur.

Milli iqtisadiyyatın strateji inkişafı baxımından, ölkədən gedənlərin yaşayışını, işini stimullaşdırmaq və asanlaşdırmaq üçün dövlət səviyyəsində, müəyyən standartlara uyğun olaraq sistemli emiqrasiya prosesləri təşkil edilməlidir. Onun nəticəsində dövlət siyasəti iqtisadiyyatın inkişafı təmayüllərini nəzərə alaraq

emiqrasiyanın strukturunun tənzimlənməsinə təsir edə bilər. Əlbəttə, milli kadrların xarici ölkələrdə, o cümlədən Türkiyədə hazırlanması müsbət hal kimi qəbul edilməli və gələcəkdə Türkiyə ilə əməkdaşlığı qurmaq, inkişaf elətdirmək üçün həmin kadrların imkanlarının istifadə edilməsi daha məqsədəuyğundur.

Daha bir fikri qeyd etmək lazımdır ki, təcrübənin öyrənilməsi baxımından - iqtisadi hadisələrin təhlili, sahibkarlığın idarə edilməsinin öyrənilməsinin xarici təcrübəsi ancaq xarici ölkələrdə (Türkiyədə və digər ölkələrdə) keçirilməsi milli kadrlarımızın inkişafı baxımından faydalıdır.

Bir sıra imkanları və problemləri ölkəyə gələn Türkiyə əmək ehtiyatları baxımından təhlil etmək lazımdır. İlkin olaraq qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatda bəzi hallarda obyektiv və kənar fikirli (müşahidəçi mövqeyindən çıxış edən) mütəxəssislərə ehtiyac vardır. Bazar iqtisadiyyatı sistemi bizim mentalitet üçün hələ də yerlidir. Lakin Türkiyəli mütəxəssislərin cəlb edilməsi bu stereotipləri dəyişdirməyə və hadisələrə peşəkar baxış əldə etməyə imkan verə bilər.

Qısamüddət ərzində çox mərtəbəli binaların tikintisi yeni sistemin stereotiplərinə və Türkiyəli mütəxəssislərin milli sahibkarlara onun imkanlarının açıqlanması istiqaməti kimi izalı edilə bilər. [25, 96]

Türkiyə ilə iqtisadi münasibətdə əmək resurslarının hərəkət dinamikasının öyrənilməsi ancaq Azərbaycanın deyil, eyni zamanda Türkiyənin özünün maraqlarına uyğunluğu baxımından qiymətləndirilməlidir. Xarici mütəxəssis kimi respublikamıza gələn Türkiyə mütəxəssisləri eyni zamanda Azərbaycan peşəkarlarının bu sahələrdə nailiyyətləri ilə tanış olurlar. Türkiyə və Azərbaycan, strateji əməkdaşlığın iqtisadi proseslərini tamamlayan ölkələrdir.

Türkiyə üçün daha effektiv olardı ki, onların fəaliyyət sahələri (Azərbaycanda nəzərdə tutulur) genişləndikcə, bu məkanda möhkəmlənmək, iqtisadi əlaqələrini gücləndirmək və Azərbaycanın inkişafı üçün səylər etməyə istiqamətlənsin. Türkiyəyə nisbətən Azərbaycan bu sahədə hələ çoxlu sayda problemləri həll etməmişdir. Həm Türkiyədə sahibkarlığın inkişafı, həm də əmək ehtiyatlarının emiqrasiyası baxımından milli sahibkarlar çox geri qalırlar. Bu problemi həll etmək

üçün Türkiyənin seçdiyi fəaliyyət strategiyası da kömək edə bilər. Ona uyğun olaraq eyni metodları milli sahibkarlar Türkiyədə tətbiq edə bilərlər.

Əmək ehtiyatlarının Azərbaycandan getməsi nəticəsində onun əvəzi yeni ehtiyatlarla əvəz olunmalıdır. Bu problem Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərində də yaranmışdır. Əmək ehtiyatları bərpa olunandır, lakin bunun üçün xeyli vaxt və məsrəflər lazımdır. Eyni zamanda Türkiyədə Azərbaycan sahibkarlarının fəaliyyəti sistemləşdirilməli və əlaqələndirilməlidir. Bunun nəticəsində əmək ehtiyatlarının immiqrasiyası zamanı müəyyən məsələlərin həlli daha da asanlaşa bilər. Türkiyədə sahibkarlar qrupunun formalaşdırılması, sonrakı dövrdə istehsal və ticarət fəaliyyətini yeni sahələrə keçirmək, kapital axınının effektiv istiqamətlərini müəyyən etmək, əmək ehtiyatlarının miqrasiyası zamanı yeni imkanların təklif edilməsi ola bilər.

Son illərin statistik göstəriciləri göstərir ki, Türkiyədən Azərbaycana gələnlərin sayı, Azərbaycandan Türkiyəyə gedənlərin sayından çoxdur. Əlbəttə, bu əmək resurslarının miqrasiya proseslərində baş verən və formalaşmış təmayülləri əks etdirsə də, bu dinamika sonrakı illərdə dəyişə bilər. Eyni zamanda əmək ehtiyatlarının miqrasiyasının digər ölkələr üzrə təhlilləri aparılmalıdır. Onların əsasında miqrasiyanın ölkələr üzrə xüsusiyyətləri, təmayülləri, dinamikası və kəmiyyətə xüsusiyyətləri öyrənilməlidir. Bu, miqrasiya proseslərinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi imkanlarını artırır və bu prosesləri sistemləşdirməyə imkan verir.

Məsələnin digər tərəfi ondan ibarətdir ki, Türkiyəyə miqrasiya prosesləri dövlətin məşğulluq siyasətində baş verən dəyişikliklər və ya onun az effektiv olmasıdır. Əlbəttə xarici ölkələrə immiqrasiyanı təşkil edən dövlət siyasəti daxili emiqrasiya prosesləri ilə tarazlanmalıdır. İşçilərin, mütəxəssislərin Türkiyəyə getməsi ilk halda dövlətin məşğulluq siyasətinin həm zəifliyindən, eyni zamanda onun bu immiqrasiya vasitəsilə öz məşğulluq siyasətini həyata keçirmək kimi paradoksal bir məsələnin həlli ola bilər. [14, 17]

Azərbaycanda baş verən iqtisadi proseslər - özəlləşmə, xüsusiləşmə, səhmdarlaşma, sahibkarlığın inkişafı üçün yeni imkanların yaradılması bir tərəfdən əmək ehtiyatlarının ixtisas strukturunu, yaş strukturunu və sahəvi strukturunu

dəyişdirir. Əlbəttə, bu dəyişikliklər əmək ehtiyatları üçün müsbət xüsusiyyətlərdir. Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi münasibətlərində ölkələrin daxilində baş verən iqtisadi transformasiya prosesləri miqrasiyanın mövsümi və sahəvi dinamikasını stimullaşdırır.

Hər il keçirilən müəyyən iqtisadi görüşlər, konfranslar, əmək bazarları əmək ehtiyatlarının yerləşdirilməsinə kömək edir. Əgər bu proses xarici şirkətlərin iştirakı ilə həyata keçirilirsə, əmək ehtiyatlarının miqrasiyası miqyası daha da genişlənir. Ümumilikdə götürüldükdə investorlarda, sahibkarlarda, xanci firmalarda bu miqrasiyanı təmin etmək üçün müəyyən stimullar yaratmaq lazımdır.

İşçilərin həm Azərbaycandan Türkiyəyə, həm də əks tərəfdən miqrasiya etməsi müəyyən strateji məqsədlərə xidmət etməlidir. Strateji məqsədlər kimi, Azərbaycan və Türkiyə iqtisadiyyatının prioritet sahələrinin əmək ehtiyatlarına olan tələbatının müəyyən edilməsi və bu sahələrdə peşəkar əmək qüvvəsinin yerləşdirilməsi (ölkələr arasında miqrasiya) və vetişdirilməsini nəzərə alaraq, onların miqrasiyasını təşkil etmək, zaman baxımından planlaşdırmaq və effektiv mübadiləni təmin etmək ola bilər.

Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi münasibətlərində əmək ehtiyatlarının miqrasiyasının hüquqi bazası daha da təkmilləşdirilməlidir. Çünki ölkələr arası resursların dinamikasının tənzimlənməsini, xüsusən işçilərin hüquqi münasibətlərinin tənzimlənməsi, onların təminatını gücləndirir və əsaslandırır. Türkiyə-Azərbaycan arasında əmək ehtiyatlarının miqrasiyası problemlərini məsələlərini sistemləşdirməklə aşağıdakı bəndləri qeyd etmək olar.

Azərbaycandan Türkiyəyə immiqrasiya strukturu tənzimlənmir və sahibkarlığın, milli iqtisadiyyatın strateji məqədləri baxımından istiqamətləndirilmir.

Bu problem immiqrasiya problemləri ilə şirkətlərin, firmaların global fəaliyyət potensialının əlaqələndirilməməsi üzərində qurulmuşdur. Onun həlli isə dövlət və xüsusi sektor arasında münasibətlərin qurulması və idarəedilməsi ilə əlaqədardır.

Əmək ehtiyatlarının miqrasiyasının Türkiyə modeli öyrənilməmişdir. Bu problem Türkiyə müəssisələrinin, mütəxəssislərinin Azərbaycanda fəaliyyəti,

biznesin idarəedilməsi təcrübəsinə diqqət edilməməsi ilə əlaqədardır. Problemin çoxlu sayda səbəbləri mövcuddur. Misal üçün bütün təşkilatlar, şirkətlər ancaq biznesin qurulmasına istiqamətlənirlər. Eyni zamanda bu sahənin elmi əsaslarla öyrənilməsi məsələsi yaddan çıxır, nəticədə isə dünya təcrübəsində istifadə edilən miqrasiya strategiyalarının tətbiqi üçün imkanlar itirilir. Bu problemin həlli həm immiqrasiya, həm də emiqrasiya məsələlərinə sistemli yanaşmam tələb edir.

Türkiyədə Azərbaycan sahibkarlarının fəaliyyəti və milli kadrların xaricdə təhsil alması strategiyası işlənib hazırlanmamışdır. Təhsil və kadrların hazırlanması problemi fasiləsiz olaraq milli iqtisadiyyatın qarşısında duracaq problemlərdən olacaqdır. Bu problemin çoxlu sayda səbəbləri vardır. Sahibkarlar öz fəaliyyətlərini əlaqələndirmək istəmirlər, kadrların xaricdə təhsili, ixtisasının artırılması, peşəkar təcrübənin əldə edilməsi kimi məsələlərə maraq azdır. İqtisadiyyatın hərəkətverici qüvvəsi xüsusi sektora aid olan sahibkarlar, firmalardır. Onlara əsaslanaraq inkişaf etmək olar.

Dövlət səviyyəsində əmək ehtiyatlarının miqrasiyasını tənzimləyəcək proqramın qəbul edilməməsi. Əmək ehtiyatlarının miqrasiyası həm dövlət, həm də xüsusi sektorun ümumi məsələsidir. Əgər hər iki tərəfi qane edəcək çıxış yolu tapmaq lazımdırsa, ilkin əsaslar yaradılmalıdır.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında yaradılan müəssisələr vasitəsilə kadrların digər xarici ölkələrə miqrasiyası məsələsinə diqqət edilmir. Bu daha geniş aspektü məsələdir. Əgər milli müəssisələr transmillilik xüsusiyyətlərinə yiyələnməyə başlayırlarsa, bunu müsbət inkişaf təmayülü kimi qiymətləndirmək lazımdır. Lakin bunun nəticəsində yeni təcrübənin əldə edilməsi, ölkələrarası əməkdaşlığın sferalarının genişləndirilməsi üçün geniş imkanlar yaratmaq olar və sonda birgə fəaliyyətin qarşılıqlı faydalanması təmin edilə bilər. Miqrasiya ilə məşğul olan özəl şirkətlərin fəaliyyəti əlaqələndirilməli və sistemləşdirilməlidir. Çox zaman bu təşkilatlarda əmək ehtiyatlarının miqrasiyasına təsir edirlər. Onların xarici şirkətlərlə və milli müəssisələrlə əlaqəsi vasitəsilə əmək ehtiyatlarının miqrasiyasını

istiqamətləndirmək, dünya və milli bazarın tələbinə uyğun olan kadrların hazırlanması və hərəkətini təmin etmək lazımdır. [32, 15]

Ümumilikdə götürüldükdə, fikrimizcə, Azərbaycan-Türkiyə xarici iqtisadi əlaqələr sistemində əmək ehtiyatlarının immiqrasiyası və emiqrasiyası məsələləri müsbət meyillidir. Baxmayaraq ki, ildən-ilə hər 2 təmayüldə azalma baş verməkdədir. Bu məsələnin yeni aspektlərini, strateji baxımdan imkanları, yarana biləcək problemlərin əsas istiqamətləri, və onları həll etmək üçün tədbirlərin hazırlanması və icrasının təşkili üçün sistemli fəaliyyət sonrakı suallarda açıqlanacaqdır.

Beynəlxalq əmək miqrasiyası əksər hallarda tam olaraq təşkilatlanmış formada reallaşan bir prosesdir. Ancaq makrosəviyyədə iqtisadiyyat sahəsində ölkənin siyasəti beynəlxalq əmək miqrasiyası proseslərinin tənzimlənməsini və iqtisadi başlanğıcların nəzərə alınması ilə uyğunlaşdırılmasını özünə daxil etməlidir. İqtisadi müstəqilliyimizin ilk on illiyini yenidən bitirmiş Azərbaycan üçün dünya ölkələri kimi beynəlxalq əmək miqrasiyasını tənzimləmək daha məsuliyyətli və çətin vəzifələrdəndir. Çünki 70 il SSRİ idarəetmə sistemi əmək resurslarının beynəlxalq səviyyədə hərəkətini məhdudlaşdırmış, onların iqtisadiyyat üçün əhəmiyyətini izah etməmişdir.

Əmək ehtiyatlarının miqrasiyası prosesində Azərbaycan üçün üç əsas məsələnin müəyyənləşdirilməsi strateji cəhətdən çox vacibdir. Birinci məsələ ondan ibarətdir ki, beynəlxalq əmək miqrasiyasının strateji təmayülləri konkret müəyyənləşdirilməlidir. Bu təmayüllər beynəlxalq iqtisadi proseslərinin strukturu və dinamikası ilə müəyyən edilir. Onun proqnozlaşdırılması nisbi xarakter daşıyır və çoxlu sayda amillərdən asılıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının o cümlədən, əmək ehtiyatlarının inkişafı bu təmayülləri izləmək, təhlil etmək və proqnozlaşdırmaq modellərindən asılıdır.

İkinci əsas məsələ ondan ibarətdir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı beynəlxalq əmək miqrasiyasının üstünlüklərindən daxili inkişafı üçün istifadə edə bilmək səviyyəsindədir. Əlbəttə, xarici işçilərin təhsil, iş təcrübəsi, əmək haqqı və sair səviyyələrdə fərqi çoxdur. Lakin Azərbaycan üçün daha vacib iş eyni nəticələrini

milli şəraitdə əldə etmək sualına cavab axtarmaqdadır. Beynəlxalq iş təcrübəsi daha zəngindir və milli iqtisadi subyektlərə imkanı geniş istiqamətlərdə həm informasiya, həm də təcrübədə verə bilər. Bu isə Azərbaycanın iqtisadi inkişafında əmək ehtiyatlarını proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Üçüncü məsələ isə Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir inkişafı templərini nəzərə alaraq dünya iqtisadiyyatının standartları səviyyəsində işçi və əmək ehtiyatlarını təklif etməyi proqnozlaşdırmaqdan ibarətdir. Yeni güclənən respublikamızın milli kadrları beynəlxalq səviyyədə işgüzar, iqtisadi sferada öz imkanlarını və qabiliyyətlərini təqdim edə bilmək məsələsindədir. Bu çox vacib məsələdir. Çünki dünya iqtisadiyyatının təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi inkişaf, beynəlxalq səviyyəyə çıxmaq, onların standartlarını öyrənmək, onlara uyğunlaşmaq, inkişaf etdirmək və milli iqtisadiyyatda tətbiq etməklə müəyyən edilir.

Miqrasiyaya, o cümlədən ölkəmizə xarici işçi qüvvəsinin gətirilməsinə ehtiyac vardır. Lakin bu məqsədin həyata keçirilməsi prosesində sahələr konkret müəyyən edilməli və hər bir istehsal və ya xidmət sahələrinin tələbatları ölçülməli və şərait yaradılmalıdır. XX əsrin əvvəllərində ABŞ-a olan miqrasiya prosesləri onu izah edə bilər ki, izah olunduğu kimi işçi qüvvəsinin ölkələrarası hərəkətinin əsas səbəbi daha yüksək gəlir əldə etmək marağı və inkişaf üçün perspektivlərin olmasıdır. Əlbəttə, məqsədimi/ Azərbaycanı emmiqrantların ölkəsinə çevirmək deyir, ancaq onların fəaliyyətindən, peşəkar bacarıq və qabiliyyətlərindən ölkəmizin inkişafında istifadə etməkdən ibarətdir. Bütövlükdə qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan üçün hələ miqrasiya prosesinin strukturuna daxil olan cmiqrasiya və immiqrasiya problemləri ilə üzləşmək ehtimalı çox azdır. Həyata keçirilən iqtisadi islahatlar və iqtisadi siyasət ölkələrarası əmək ehtiyatlarının miqrasiyasını balanslaşdırmağa və onu iqtisadi inkişaf məqsədlərinə istiqamətləndirməyə imkan verir və bununla da uğurlu nəticələr verir.

Daha bir tezis ondan ibarətdir ki, xarici ölkələrdən işçilər cəlb edilən zaman ölkələrin spesifikasiyasını, respublikamız üçün əhəmiyyəti nəzərə alınaraq stimullaşdırma həyata keçirilməlidir. Bunun əvvəli daxili sahələrin spesifikasiyası olsa da, xarici ölkələrə

diversifikasiyalı yanaşma mövcud olmalıdır. Azərbaycanın inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edən ölkələr xarici investisiyalar, ticarət, birgə müəssisələrin yaradılmasında fəal iştirak edən ölkələrdir. Bura ABŞ, Fransa, İngiltərə, Türkiyə və bir sıra MDB ölkələri və digərləri aiddir. Onların iştirakının xüsus i çəkisi nəzərə alınaraq, fərqləndirici miqrasiya həyala keçirilməlidir. Bunun nəticəsində artıq əldə edilmiş nailiyyətləri gücləndirmək və onların effektini yeni sahələrə istiqamətləndirmək olar. Eyni zamanda stimullaşdırma prosesinin strukturunu da təkmilləşdirmək olar. Müxtəlif stimulların kompleksini tətbiq etməklə ölkələrin maraqlarını daha dolğun ödəmək olar, ölkələrin inkişafı dünya iqtisadi təcrübəsinin göstərdiyi kimi müxtəlif dinamikaya malikdir. Misal üçün ABŞ-ın iri korporasiyasının müxtəlif ölkələrdə yeni filialları yaratması, onların mültifəaliyyətini təmin etməsini misal göstərmək olar. Əgər «Coca-Cola» şirkəti Türkiyədən öz nümayəndələrini Azərbaycana göndədirsə bu həm şirkət səviyyəsində, həm də ABŞ və Türkiyə səviyyəsində işçi qüvvəsinin ölkəmizə miqrasiya etməsidir. Buradan əsas bir nəticə çıxartmaq olar ki, xarici ölkələrdə miqrasiya siyasətinin və münasibətlərinin həyata keçirilməsi zamanı həm şirkətlərin, həm də ölkələrin imkanlarından istifadə edilməlidir.

Beynəlxalq əmək ehtiyatlarının miqrasiyasının üstün cəhətlərindən biri də dünya bazarı və iqtisadi sistemində çalışmaq qabiliyyətinə sahib olan işçilərin hazırlanması və dünya bazarına təklif edilməsidir. Burada biz hesab edirik ki, əsas tezis xarici iqtisadi fəaliyyəti (həm də xaricdə) təmin edərək, xüsusi hazırlıq üzrə təşkilatların və hətta birgə müəssisələrin yaradılmasıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşılaşdığı əsas məsələlərdən biri dünya təcrübəsini milli iqtisadiyyata uyğunlaşdırmaq və sintez konsepsiyaların yaradılmasından ibarətdir. Belə konsepsiyaları həm təcrübə, həm də nəzəri baxımdan kifayət qədər peşəkarlığa malik mütəxəssislər edə bilirlər. Dünya bazarına hər hansı məhsulu ixrac etmək və onun satış və istehsalını həmin ölkədə təmin etmək məqsədləri arasında kifayət qədər fərq vardır.

Məhz ixtisaslı və peşəkar iş adamlarının formalaşdırılması, onların xarici dövlətlərinə çalışmaq bacarıqlarına sahib olması başlıca strateji vəzifədir. İnvestisiyaları cəlb edən istifadə edən, elmi-texnoloji inkişafı təmin edən, xarici ticarət imkanlarını genişləndirən amil - insani resurslardır. Xarici bazarlarda iş dünya iqtisadiyyatında sürətlə baş verən hadisələrə uyğunlaşmaq, biliklərini fasiləsiz yeniləşdirmək, dünya bazarının tələbatlarını müəyyən etmək və xarici şirkətlərlə əməkdaşlıq imkanlarını qiymətləndirməyi bacarmaqdır. Azərbaycan Respublikası üçün ən mühüm vəzifə daxili və xarici iqtisadi siyasətin insani və əmək resurslarının potensialının artırılması vasitəsilə iqtisadi inkişafının yəni mərhələsini təmin etməkdən ibarətdir.

Əmək ehtiyatlarının miqrasiyası dinamikası həm Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində, həm də digər xarici ölkələrlə münasibətdə bir çox amillərin təsiri altındadır. Bəzi hallarda dünyanın ictimai, iqtisadi və sosial təşkilatları da bu prosesə müdaxilə edir və təsir etməyə çalışır. Məsələn, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı və digər təşkilatlar. Bütövlükdə götürülsə əmək ehtiyatlarının miqrasiyası dünya ölkələri üçün geniş imkanlar versə də müəyyən problemlər də yaradır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatı ilə inteqrasiyası prosesi uzunmüddətlidir. Bütün ölkələrin, o cümlədən Türkiyənin Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatında rolunun gücləndirilməsində əhəmiyyəti böyükdür. İqtisadi proqnozların əsas məqsədi onların əvvəlcədən müəyyən edilməsi, makroiqtisadi sahədə tədbirlərin həyata keçirilməsində istifadə etmək və beynəlxalq əmək ehtiyatlarının miqrasiyasının dinamikasının təhlükəsiz çərçivəsini müəyyən etməkdən ibarətdir. Bütövlükdə götürüldükdə Azərbaycan iqtisadiyyatı beynəlxalq əmək ehtiyatlarının miqrasiyası sahəsi strateji tədqiqat sferası kimi qalır və iqtisadi münasibətlərdə emiqrasiya və immiqrasiya prosesləri dövlət tələpindən tənzimlənir və perspektivdə bu proseslərin daha səmərəli olacağını gözləmək olar.

III FƏSİL: AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ TİCARƏT-İQTİSADI

ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycan-Türkiyə neft və qaz kəmərlərindən istifadənin vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri

Türkiyə neftə və qaza tələbatını ödəmək üçün xarici ölkələrdən asılıdır. Son on il içərisində sürətlə artmaqda olan enerji tələbatı nəticəsində Türkiyənin əvvəldə neft və təbii qaz daxil olmaqla enerji idxalına asılılığı artır. Türkiyədə 2013-cü ildə qəbul olunan neft və təbii qaza ödənilən məbləğ 55 milyard dollar olmuşdur. Bu rəqəm 2017-ci ildə 70 milyard dollar olmuşdur. Türkiyənin indiki dövrdə ümumi enerji tələbinin təxminən 26%-i yerli mənbələrdən qarşılanarkən qalan hissəsi müxtəlif idxal mənbələrindən qarşılanmaqdadır. Türkiyənin önümüzdəki dövrdə də bu sahələrdə olan inkişaf etmək hədəfləri ilə uyğun olaraq enerji tələbatının artımına görə dünyada ən dinamik iqtisadiyyatlardan biri olmağa davam etməsi gözlənilir. Türkiyənin çox ölçülü enerji strategiyası daxilində mənbə ölkə və yol müxtəlifliyinə gedilməsini, enerji mənbələrində yenilənə bilən enerjinin payını artırarkən, nüvə enerjiden də faydalanılmağa başlanılmasını, eyni zamanda Avropanı enerji təhlükəsizliyinə töhfə verilməsini məqsəd qoymaqladır. [16, 55]

Qlobal enerji bazarlarının əhəmiyyətli aktyorlarından ABŞ, AB, Çin, Hindistan və Türkiyə ehtiyac duyduqları enerjini alternativ mənbələrdən fasiləsiz, ucuz və etibarlı olaraq qazana bilmək məqsədilə çox yönlü siyasətlər yeritməyə çalışırlar. Neft və təbii qaz istehsalçıları üçün strateji bir əhəmiyyətə sahib olan Türkiyə, gələcəkdə enerji bazarı olmağa da namizəd bir ölkədir. Bu səbəblə, neft və təbii qaz ithalatında qaynaq müxtəlifliyinin, təhlükəsizliyi və davamlı şəkildə təmin olunması ilə enerji daşıma layihələrinin inkişaf etdirilməsi Türkiyə mühüm əhəmiyyətə malikdir.

BEA təxminlərinə görə üzv olan dövlətlər arasında enerji tələbatının orta və uzun perspektivdə ən sürətli artım göstərəcəyi ölkə Türkiyədir. Aparılan tədqiqatlar

nəticəsində, Türkiyənin ümumi enerji tələbinin 2020-ci ildən sonra 222,4 MTEP səviyyəsinə çatması, elektrik, təbii qaz və neft tələbatının isə bir qayda kimi 400 milyard kws, 59 milyard kubmetr və 59 milyon tona çatması gözlənilir. Günü-gündən bu sahələrə artan tələbatları yerinə yetirmək üçün bu sahələrdə böyük investisiya ehtiyacını ortaya çıxarmaqdadır. Sözü gedən investisiyaların, ümumiyyətlə, özəl şirkətlər tərəfindən reallaşdırılmasını hədəfləyən Türkiyə, investisiya ərazisinin qaydaya salınması məqsədi ilə uyğun mühitin təmin edilməsi nöqtəsində bütün imkanlarını cəmləmiş şəraitdədir.

Orta Şərq ilə Orta Asiya və Xəzər bölgəsi enerji ehtiyatları ilə AB arasında enerji körpüsü olma rolu, Türkiyəyə AB-nin tam üzv olma mövzusunda əhəmiyyətli bir üstünlük təmin etmənin yanında, beynəlxalq və regional qarşılıqlı əlaqə və hücumların mərkəzi olma riskini də bərabərində gətirməkdədir. Türkiyənin gedərək inkişaf edən iqtisadiyyatının enerji ehtiyacını qarşılamaq üçün bölgəyə olan asılılığının azaldılması istiqamətli alternativ siyasət tələb olunur. Qlobal enerji bazarında bir tərəfdən gedərək artan idxal enerji xərclərinin minimuma endirilməsi, başqa tərəfdən də qeyri-kafi səviyyədə istifadə olunan günəş, külək, hidravlik, hidrogen, dalğa, geotermal və biokütlə kimi yenilənə bilən enerji resurslarının istifadəsi artırılmalıdır. Hal-hazırda Türkiyədə mövcud iqtisadi hidravlik qaynaqlı enerji potensialının 35%-i, küləkdə 10 min MW iqtisadi potensialın 1%-i, geotermal mənbə potensialının 5%-i istifadə edilməkdə, biokütlə və günəş enerjisinin çox azından yararlanmaqdadır, hidrogen və dalğa enerjisi mövzularında isə, müxtəlif araşdırmalar aparılır.

Türkiyə enerjiddə xaricdən asılılığın azaldılması, yerli resurslardan istifadə edilməsini maksimum səviyyəyə yüksəldilməsi və iqlim dəyişikliyiylə mübarizə hədəflərindən yola çıxaraq, milli enerji təchizatı portfelinin bəra edilə bilən enerji mənbələrinin faizini artırmağa və enerji səbətinə nüvə enerjisi də əlavə etmək istiqamətində işlərini davam etdirməkdədir. Bərpa edilən enerji baxımından əhəmiyyətli bir potensiala sahib oların Türkiyə, geotermal potensialı ilə dünyada yeddinci, Avropada isə birinci sırada yer almaqdadır. Buna əlavə olaraq,

hidroelektrik, külək və günəş enerjisi mənbələrinin inkişaf etdirilməsinə də öncəlik verilir. 2023-cü ilə kimi Türkiyənin ümumi enerji tələbinin 30%-inin yenilənə bilən enerji mənbələrindən qarşılanması nəzərdə tutulur.

Digər tərəfdən Türkiyə bərpa edilən enerji resurslarından istifadənin genişlənməsinə verdiyi əhəmiyyətin əksi olaraq, 26 yanvar 2009-cu il tarixində Bonnda təşkil olunmuş konfransda imzalanan razılaşma ilə, Beynəlxalq Yenilənə bilən Enerji Agentliyinin (İrena) qurucu üzvləri arasında yer almışdır. Türkiyə, milli enerji mənbələri sırasına nüvə enerjisinin də əlavə edilməsi məqsədilə hazırlıqlarını həyata keçirməkdədir. Bu baxımdan 2030-cu ilə kimi Türkiyənin nüvə enerjisində 10 min MW'lık gücə çatma ehtimalı olduğu müşahidə edilmişdir. Həmin çərçivədə, 12 May 2010 tarixində Rusiya ilə Akkuyu'da bir nüvə enerji stansiyasının tikilməsi üçün Hökumətlərarası Razılaşma imzalanmışdır. İkinci nüvə stansiyanın Sinop'ta inşası planlaşdırılır. [28, 121]

Türkiyənin Enerji siyasəti dünya enerji sektorunun ümumi quruluşundan böyük ölçüdə təsirlənməkdədir. Türkiyədə geoloji və təbii quruluşa bağlı olaraq, demək olar ki hər növ enerji qaynağı var olmaqla birlikdə, linyit xaricində istifadə edilən qazıntı mənbələrin ehtiyatları az miqdarda və istehsallar da olduqca aşağı səviyyədədir. Türkiyədə istehlak əsas enerjinin 39% u neft, 27%-i təbii qaz, 27%-i kömür və 13%-i bərpa olunan enerji ehtiyatlarından təmin edilməkdədir. Enerji istehlakında idxalatın payı 70% səviyyəsindədir. Enerji baxımından yüksək nisbətəki xaricə asılılığın yanı sıra, təbii qaz idxalatının 65%-i Rusiya Federasiyasından edilməkdədir və bu vəziyyət də, enerji təhlükəsizliyi baxımından əhəmiyyətli çətinliklərə səbəb olmaqdadır. Enerji ehtiyacının 70% -ni idxal edən Türkiyənin, ildə təxminən 170 milyon barel neft idxal etdiyi düşünüldüyündə qiymətlərdəki hər 1 dollarlıq artım, neft idxalatının yükünü 170 milyon dollar artırmaqda və bu səbəbdən, cari açıq üzərində mənfi təsir yaradır.

Türkiyə, sübuta yetirilmiş neft və təbii qaz ehtiyatlarının dördü üçünə malik bölgə dövlətləri ilə, Avropada mövcud olan istehlakçı bazarları arasında geo-strateji bir əhəmiyyətə sahibdir. Bu imtiyaza malik təbii körpü mövqeyə sahibliyi Türkiyəyə enerji təhlükəsizliyi baxımından fərsətlər təmin etməkdə, eyni zamanda məsuliyyətlər

də yükləməkdədir. Orta Şərq və Xəzər bölgəsində, Aralıq dənizi və Avropaya bağlayan demək bütün quru və dəniz marşrutları Türkiyədən keçir. Türkiyənin enerji siyasəti, enerji ərzi təhlükəsizliyi, növlərə, bazar prinsipləri və ekoloji qaydalar ilə məhsuldarlığın artırılması böyük ölçüdə AB hədəfləri ilə uyğundur.

Rusiya, Norveç və Əl-Cəzairdən sonra təbii qazdan Avropanın dördüncü ana arteriyası olma hədəfini güdən Türkiyə, Şərq-Qərb və Şimal-Cənub əksənlərində, istehsalçı və istehlakçı ölkələr arasında güvənli bir tranzit ölkə rolunu boynuna götürmə və dinamik bir enerji terminalı mövqeyi əldə etmə istiqamətində də cəhd gösdərir. Türkiyə, geniş Xəzər hövzəsi və Orta şərqin karbohidrogen resurslarının Türkiyə və Türkiyə üzərindən Avropaya etibarlı və ləssiz şəkildə daşınmasının həyata keçirilməsini qarşısına məqsəd qoymuşdur. Türkiyə mövcud boru xətlərinin yanında, aşağıdakı bir çox proyektə də daxil olmuşdur. Kərkük-Yumurtalıq Xəmin Neft Boru Kəməri, Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Xəmin Neft Boru Kəməri, Samsun-Ceyhan Xəmin Neft Boru Xətti (Layihə mərhələsində), Rusiya-Türkiyə Qərb Təbii qaz Boru Xətti, Mavi Axın təbii qaz boru xətti, Bakı-Tiflis-Ceyhan (BTƏ) qaz Boru Xətti, İran-Türkiyə Təbii qaz Boru Xətti, TANAP qaz boru Xətti (Tikinti işlərinə başlanılıb), İran-Türkiyə Təbii qaz Boru Xətti (Layihə mərhələsində) Misir-Türkiyə Təbii qaz Boru Xətti (layihə mərhələsində), Mavi Axının İsrailə uzadılması (layihə mərhələsində), Türkmənistan- Türkiyə Təbii qaz Boru Xətti (layihə mərhələsində), Türkiyə-Yunanistan- İtaliya Təbii qaz Boru Xətti (Türkiyə ilə Yunanıstan arasında bom xətti inşa edilməkdədir) . Bu layihələrin bitirilməsiylə Türkiyə, yaxın gələcəkdə Şərq-Qərb Enerji dəhlizi olmasının yanaşı, Şimali-Cənubi Enerji Dəhlizi olmağa namizəd, AB ölkələrini enerji böhranından xilas edəcək kilid ölkə mövqeyinə gələcəkdir. Beləcə AB ilə qurulacaq enerji əməkdaşlığı. tam üzlük prosesində Türkiyənin rolunu artırmış olacaq. [30, 76]

Türkiyə neftə olan ehtiyacının yerinə yetirilməsi baxımından xarici ölkələrdən asılıdır. Ölkədə istehsal edilən neft daxili tələbatın 4%-ni ödəyir. Neftə olan tələbatın ödənilməsi cəhətindən xaricdən asılı olan Türkiyənin neft idxalı Bakı- Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin olması ilə asan olmuşdur. Türkiyə xəttən keçən neftin bir hissəsini

almaqla enerjiyə olan tələbatım aşağı qiymətlərlə ödəmək imkanına sahib olacaqdır. Beləliklə, Türkiyə tankerlərlə həyata keçirilən idxal nəticəsində ödənilən daşınma xərclərinə qənaət etmək imkanını əldə edəcəkdir.

Ən önəmli məsələ kimi qeyd etmək lazımdır ki, boru xəttinin Türkiyədən keçməsi nəticəsində islam ölkələri arasında Türkiyə Respublikasının mövqeyi güclənmişdir. Türkiyənin mövqeyinin güclənməsinin səbəbi ondan ibarətdir ki, bu dövlətlərin neft və təbii qaz tələbatlarının ödənilməsi səbəbi ilə Rusiyadan asılılıqlarının azalması halı olacaqdır ki, bu hadisə də qeyd olunan ölkələr tərəfindən olduqca əlverişlidir. Bundan əlavə Türkiyənin iqtisadi və strateji nöqtəyi nəzərdən güclənməsini arzulamayan qərb dövlətləri türkdilli dövlətlərlə Türkiyənin ticarət əlaqələrinin artmasından narahat olmağa başlamışdılar ki, bu da məsələnin başqa bir tərəfidir. Bu səbəbləri nəzərə alaraq nəticəyə gəlib qeyd edə bilərik ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttinin reallaşmasına mane ola biləcək səbəblər arasında siyasi amillərin də olması istisna edilmirdi. Türkiyənin bu boru kəməmindən əldə edəcəyi “tranzit vergisi və digər xidmətlərə” görə haqlarla yanaşı Ceyhan bölgəsinə böyük məbləğdə xarici investisiyaların cəlb olunması da gözlənilən haldır.

Bütün bunlarla vanası, bu xəttin reallaşmasının Türkiyə üçün sosial-iqtisadi əhəmiyyətli təhlillər nəticəsində deyə bilərik ki, Türkiyə iqtisadiyyatına, ölkənin neft-qaz sənayesinə investisiya qoyuluşlarının bir istiqamətini də Şahdəniz 2 layihəsi dairəsində Azərbaycandan gələcək təbii qazın Türkiyədən keçərək tranzit nəql olunması məqsədilə əlavə müstəqil boru xəttinin inşa edilməsini nəzərdə tutan, 2011-ci ilin dekabr ayında bağlanmış Trans Anadolu Təbii Qaz Xətti layihəsi (TANAP) təşkil edir. Konsorsiumun təsisçiləri ARDNŞ (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti), Türkiyənin dövlət boru kəməri operatoru BOTAŞ və Türkiyənin “Türkiyə Petrolləri” neft şirkətidir. Gələcəkdə konsorsiuma başqa beynəlxalq neft-qaz şirkətləri də qoşula bilərlər.

Şahdəniz 2 layihəsi Rusiya qazına alternativ Qafqazdan Avropaya gedən ilk qaz olacaqdır. Layihə çərçivəsində 16 mlrd, kub metr qaz hasil olunacaq ki, bunun da 6 mlrd, kub metri Türkiyədə istehlak ediləcəkdir. Qalan 10 mlrd, kub metr isə

Türkiyədən Avropaya ötürüləcəkdir. Bu razılaşma həm Türkiyənin, həm də Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda gücünü artırmışdır və həmin vaxtdan etibarən neft və qazın nəql olunmasında müsbət rola malik olmuşdur. 2018-ci ildə istifadəyə verilən Şahdəniz 2 həm Türkiyə, həm də Avropanın təbii qaza olan tələbatının yerinə yetirilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Layihə təbii qazın alınmasında böyük ölçüdə Rusiyadan asılı olan Türkiyənin enerji mənbələrinin çeşidlənməsi baxımından da böyük rola malikdir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan Xam Neft boru Xətti ilə Bakı-Tbilisi-Ərzurum Boru Xəttindən sonra üçüncü bir Boru xəttinin inşası Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrinin gücləndirilməsi üçün daha da zəmin yaratmışdır. Türkiyə enerji naziri Taner Yıldız qeyd etmişdir ki, “Bu layihə sübut edir ki, bu gün Türkiyə və Azərbaycan birlikdə Qərbdə təbii qaza ehtiyacı olan ölkələrin göstərə bilmədikləri fəaliyyətləri göstərir.” Azərbaycan öz azadlığını əldə etdikən sonra milli enerji mənbələrindən faydalanmaq üçün beynəlxalq bazarların axtarışına başlamışdır. Bu mənada, hal- hazırda ən böyük fəaliyyət, məhz Türkiyə ilə olmuşdur. Türkiyə Azərbaycanın enerji mənbələri üçün çıxış qapısı olmuşdur. Dolayısı ilə Trans Anadolu Təbii Qaz Boru Xətti Azərbaycanın xaricə açılması böyük əhəmiyyətə malik layihədir. Bu layihə saəyəsində Azərbaycan öz qazını Avropa ilə sərhəddə özü satmaq imkanı əldə edəcək. Qeyd etdiyimiz kəmərlər kommersiya baxımından da ucuz olacaq və kəmərlərini genişləndirilmək imkanları da vardır. Haqqında bəhs etdiyimiz kəmərdən istifadə olunaraq Azərbaycan Respublikası “Şahdəniz”, “Ümid”, “Azəri-Çıraq-Günəşli” yatağının dərin qatlarından olan və yaxın illər ərzində yataqlardan əldə olunan qazı Avropa bazasına çıxara biləcəkdir. [34, 12]

Türkiyə isə bu layihə sayəsində Azərbaycan ilə münasibətlərini gücləndirməklə yanaşı Rusiya və İran qazına alternativ variant əldə edəcəkdir. Boru xəttinin inşası qurtardıqdan sonra, hələlik kağız üzərində olan Nabucco layihəsinə birləşməsi ehtimalı da vardır. Potensialı 16 mlrd, kub metr olan bu xətt dünyanın enerji təhlükəsizliyində Türkiyənin əhəmiyyətini bir az da artıracaqdır. Təxmini maya dəyəri 5-6 mlrd, dollar olan Trans Anadolu Təbii qaz boru kəməri xəttinin bu il yekunlaşması gözlənilir. Layihə “Cənub Dəhlizi” çərçivəsində Avropa bazarlarına təbii qazı nəql

edəcək, enerji tələbinin ödənilməsində müxtəlifliyi təmin edəcək və qitənin Rusiya qazından olan asılılığını azaldacaqdır. Bundan əlavə İzmir Aliaga Petkim limanına 16-17 mlrd, kub metr Azərbaycan təbii qazının daşınması planlaşdırılır. Trans Anadolu Təbii Qaz Boru kəməri xətti Türkiyə-Azərbaycan arasındakı strateji tərəfdaşlığı yeni mərhələyə gətirəcəkdir. Enerji üzrə ekspertlərin fikirlərinə görə, Trans Anadolu Təbii qaz boru kəməri razılaşması Türkiyə ilə Avropanı birləşdirən digər boru xətti layihəsinə də müsbət təsir edəcəkdir. Burada söhbət əsasən Nabucco kəməri olmaqla, Türkiyə- Yunanıstan-İtaliya (İTGi) boru xəttindən, Trans Adriyatik Boru Xəttindən (TAP) və Türkmənistanda olan böyük təbii qaz ehtiyatlarının Xəzər-dən keçərək boru xətti ilə Türkiyəyə nəql edən xəttədən gedir.

Aparılan təhlillər nəticəsində qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti təbii qazın satışı üçün investisiyalar yatırmağı nəzərdə saxlamışdır. Bu məsələ ilə bağlı Şirkətin rəhbərliyi İstanbul Böyükşəhər Bələdiyyəsi ilə İGDAŞ şirkətinin özəlləşdirilməsi ilə maraqlanır. Bir nüansı da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan daxilində və xaricdə SOCAR markası ilə fəaliyyətini davam etdirən şirkətin Gürcüstanda 70 ədəd, Rumıniyada 11 ədəd, Ukraynada isə 9 ədəd maye qaz satış məntəqələri fəaliyyət göstərməkdədir .

Yuxarıda qeyd etdiklərimizlə bərabər, BTC-nin reallaşması ilə Türkiyə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyalar tədiyyə balansının tarazlığının qorunmasında da əhəmiyyətli rola malik olacaqdır. Belə ki, Türkiyə iqtisadi inkişafa görə Çindən sonra ikinci olan, hər il enerjiyə olan tələbinin artmasına baxmayaraq neft və təbii qazla bağlı xaricdən 90 % asılı olan sənaye ölkəsidir. Bircə rəqəmi qeyd etmək kifayətdir ki, 2011-ci ildə idxal olunan neft və təbii qaza görə Türkiyə 54 mlrd, dollar ödəmişdir. Neftayırma müəssisələrinin az olması səbəbi ilə hər il idxal edilən 6 mln. ton dizelə görə dövlət 5 mlrd, dollar vəsait xərcləyir. Bunlarla bərabər bir çox sənaye sahəsi üçün neft-kimya məhsulları idxal edilməkdədir.

Bu səbəblərə görə hər il milyardlarla dollar vəsait, sadəcə neft və neft məhsullarının alınmasına xərclənir və tədiyyə balansının tarazlığının qorunmasına təsir götürür. Bu tarazlığın saxlanılması üçün isə ən vacib məsələ odur ki, Türkiyə

hüdudlarından keçən neft bom kəmərlərinə seyrçi qalmamalı, bu neftin bir hissəsini yeni inşa ediləcək neft ayırma müəssisələrinə istiqamətləndirməlidir ki, həm daxili tələbatı ödəmək imkanı, həm də tələbatdan artıq qalan neft məhsullarını ixrac etmək üçün əlində imkanı olsun. Hal-hazırda Türkiyə sənayesinin neftkimya məhsullarına olan tələbi inkişaf etmiş ölkələrdə olan tələblə eyni səviyyədədir. 2016-cı ilin statistik məlumatlarına görə tələbatın artması 15 % olmuşdur, daxili bazarda istehlak payı isə 6 mlrd, dollara çatmışdır. Tələbatın artma səviyyəsi bu tempə davam edərsə, 2017-ci ildə neftkimya məhsullarına olan tələb 15 mlrd, dollar təşkil etmişdir. Qeyd olunan rəqəmləri göz önündə tutaraq deyə bilərik ki, Ceyhan bölgəsində planlaşdırılan investisiyaların tezliklə reallaşdırılması zərurətə çevrilmişdir. BTC-nin 2006-cı ildən etibarən işə düşməsinə baxmayaraq sözügedən investisiyaların yatırılmasında ləngimələr qeydə alınır ki, bu da, təbii ki, Türkiyə üçün səmərəli hesab edilə bilməz. [38, 525]

Göründüyü ki, BTC-nin reallaşması ilə Türkiyə ərazisinə irimiqyaslı və irihəcmli investisiya qoyuluşları planlaşdırılır ki, bu da həm Türkiyənin idxaldan asılılığını azaldacaq, ölkənin enerji təminatım yaxşılaşdıracaq, yeni-yeni emal müəssisələrinin istismara verilməsi ilə bir çox iş yerlərinin açılışını təmin edəcək və ilk növbədə Türkiyəni dünyanın və xüsusilə də Avropanın enerji təhlükəsizliyində aparıcı bir dövlətə çevirəcəkdir. Qeyd etmək istərdim ki, Türkiyənin mövcud neft emalı zavodlarının potensialının kifayət qədər olmaması ildə 10 mln. ton neft məhsullarına xaricdən tələb yaradır və bu tələb də təbii ki, xarici valyuta ilə təmin olunur. Hansı ki, Türkiyənin hüdudları daxilindən, Samsun-Ceyhan boru xəttinin də potensialı əlavə olunarsa, 190 mln. ton neft keçməsinə baxmayaraq bunun sadəcə 30 mln. Tonu emal prosesinə cəlb olunur. Nəzərə almaq lazımdır ki, yeni tikiləcək emal müəssisələri xaricdən asılılığı azaltmaqla, ölkənin valyuta ehtiyatlarına qənaət etməyə imkan verəcəkdir, onda BTC-nin əhəmiyyəti aydın olar.

Qeyd etdiklərimizi ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, 2018-ci ildə "Pet-kim" şirkətinə 5 mlrd, dollar investisiya qoyulmuşdur ki, bu investisiyaların da ən böyük hissəsi neftayırma müəssisələrinə istiqamətləndirilmişdir. Beləliklə də şirkət xammal

olan Naftanın əldə olunmasındakı 80%-lik xaricdən asılılıqdan azad olmuşdur ki, bu da milyardlarla vəsaitin xaricə axınını dayandırmaq deməkdir. Digər tərəfdən, tikiləcək Star neftayırma zavodu ekoloji standartlara cavab verən, ətraf mühitin qorunmasına həssas yanaşan müasir qurğularla təchiz olunacaqdır. İllik 1,6 mln. ton Naftaya olan ehtiyacı ödəyən və xarici dövlətlərdən asılıığı aradan qaldıran bu zavodda dizel, təyyarə benzini və digər məhsullar istehsal ediləcəkdir. Bu qeyd edilənlər isə, BTC-nin Türkiyə sənayesi, ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatı üçün vəd etdiyi üstünlükləri, qismən də olsa, ifadə edir.

3.2. Azərbaycan-Türkiyə birgə müəssisələrindən vəziyyəti və inkişafı istiqamətləri

Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan xarici investisiyalar sahəsində Türkiyə ölkəmizin əsas tərəfdaşlarından biridir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsinin rəsmi məlumatlarına görə, 2010-2015-ci illər ərzində Türkiyəni təmsil edən xarici və birgə şirkətlər tərəfindən ölkə iqtisadiyyatına 1235,3 mln. dollar investisiya qoyulmuşdur.

Digər məlumata görə, Türkiyənin iş adamları və firmaları 2010-2013-cü illər ərzində Azərbaycanın neft və qeyri neft sektoruna 1.635mlrd. AZN həcmində investisiya yönəltmişlər ki, bu da üç il müddətində ölkəyə yatırılan sərmayenin 7,0 %-ni təşkil etmişdir.

TUSIAB-ın məlumatına görə Azərbaycanda Türkiyə sərmayəli şirkətlərdə ümumilikdə 30.000 işçi çalışırdı. [41]

Əldə olunan məlumata əsasən Azərbaycanda 100 faiz Türkiyənin sərmayəsi ilə işləyən, birgə müəssisələr və təmsilçilik kimi qeyd olunan şirkətlərin sayı 1250-ə çatmışdır. Bu isə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici şirkətlərin 28%-ni əhatə edir. Son ildə Türkiyədə qeydiyyatdan keçmiş azərbaycanlı iş adamlarının təsis etdiyi və ya şərikli olduğu 700-dən artıq şirkət fəaliyyət göstərir.

2015-ci ildə Türkiyədə Azərbaycan sərmayəsi ilə 136 şirkətin fəaliyyəti qeyd olunmuşdur ki, onların da 74-ü İstanbulda yaradılmışdır. Həmin ildə Azərbaycan sərmayəsinin rolu ilə 6 səhmdar cəmiyyət və 130 məhdud məsuliyyətli cəmiyyət təsis edilmişdir. Türkiyədə Azərbaycan sərmayəsi nəticəsində yaradılan şirkətlərin çoxu tikinti sahəsində fəaliyyətini davam etdirir. 2015-ci ildə Azərbaycan sərmayələri ilə meydana gələn səhmdar cəmiyyətlərdə bu ölkənin iştirak payı sərmayənin ümumi həcmnin 25%-ni əhatə etmiş, məhdud məsuliyyətli şirkətlərdə iştirakın 50faizə yaxını Azərbaycan sərmayəsinin hesabına təmin olunmuşdur. 2015-ci ildə Türkiyədə xarici iştirakla yaradılan məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər arasında Azərbaycan dördüncü yerdə, səhmdar cəmiyyətlər arasında isə on dördüncü yerdədir.

Neft-gaz hasilatı və onun nəql edilməsi sahəsində bu ölkələr arasındakı münasibətlər getdikcə daha geniş vüsət alır. Bildiyimiz kimi, hələ 13 İyul 2012-ci il tarixində Aralıq dənizinin Türkiyə sahilindəki Ceyhan terminalında Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft ixracı boru kəməri fəaliyyətə başlamış və bununla iki ölkənin iştirak etdiyi beynəlxalq transkontinental layihə reallaşdırılmışdır. Kəmərin uzunluğu 1769 km, diametri 1070 mm, illik keçirmə qabiliyyəti isə 50mln. ton, ümumi dəyəri büdcəyə görə 2,95 mlrd. ABŞ dollarıdır. Kəmərlə fəaliyyətə verildikdən 2016-cı ilin iyul ayınadək onun vasitəsi ilə 180 mln tondan çox neft ixrac olunmuşdur.

1999-cu ildə nəhəng Şah-dəniz qaz-kondensat yatağı üzə çıxarıldı və bununla Azərbaycanla Türkiyə arasında qaz sahəsində münasibətlərin yaranması üçün imkanlar oldu.

Türkiyənin BOTAŞ şirkətinin Güscüstan-Türkiyə sərhədlərində CQBK-ya birləşdirilən hissəsi isə 280 kilometr məsafə uzanaraq Ərzuruma kimi çatır. Şah-dəniz yatağının və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin səhmdarları içərisində Türkiyənin TPAO şirkətinin payı 9,0% təşkil edir. Türkiyə Azərbaycanla neft-qaz sektoru üzrə 5 müqavilədə iştirak edir.

Bu günlərdə Trans-Anadolu qaz kəmərinin çəkilişi haqqında iki ölkə arasında razılığa gəlinmiş və bu kəmərlə istifadəyə açıldıqdan sonra ixrac olunan qazın 6,0 mlrd. kub m. Türkiyəyə veriləcəkdir.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti 2008-ci ilin iyun ayından Türkiyənin böyük şirkəti “Petkim” ilə neft-kimya kompleksinin tikintisi üzrə rəsmi razılığa gəlmişdir. “Petkim”in dövlətə aid 51%-lik ARDNŞ-nin Türkiyədə yaratdığı “SOCAR & Turcas” birgə şirkəti yaxın perspektiv üçün konsernin xammala (naftaya) tələbatını ödəmək və idxaldan asılılığı azaltmaq məqsədi ilə Egey neftemalı zavodunu inşa etməyə hazırlaşır. Zavodda hazırlanan məhsulların Türkiyə bazarına yanaşı Aralıq dənizi və Cənubi Avropa bazarına ixrac edilməsi planlaşdırılır. Bu, qarşı Türkiyənin ekoloji cəhətdən ən yaxşı neft emalı müəssisəsi olacaqdır. Yaxın perspektivdə “Petkim”də neft-kimya istehsalının 6 mln. tona, neftayırma həcmnin 10mln. tona çatdırılması məqsədi ilə bir çox layihələr də irəli sürülür, bunların

nəticəsində yaxın illərdə ölkədə neft kimyası məhsullarına tələbatın 40%-ni təmin etmək imkanı qazanacağıq. “Petkim” iri loqistika mərkəzinə, Türkiyənin ən böyük, Avropanın aparıcı istehsal komplekslərindən biri kimi formalaşacaqdır.

3.3. Azərbaycanın Türkiyədə ikinci iqtisadiyyatının yaradılması vəziyyəti və inkişafı istiqamətləri

Azərbaycan və Türkiyənin iqtisadi cəhətdən meydana gələn əlaqələr çərçivəsində Azərbaycana gələn türk iş adamları ilə birgə şəkildə yaradılan TÜSİAB türk iş adamlarının Azərbaycan iqtisadiyyatına isvestisiya yatırımlarında və onların Azərbaycanda milli sahibkarların fəaliyyətlərinə dəstək olmalarında, bu sahədə üzvlər arasında həmrəylik və əməkdaşlığın təmin edilməsində və bu ölkələr arasında mövcud olan iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişafında böyük rol oynamışdır. Artıq 10 ildən çox vaxtda konkret məqsədləri çərçivəsində fəaliyyət göstərən bu təşkilat Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının inkişaf etməsi istiqamətində geniş miqyaslı fəaliyyət göstərməklə yanaşı, bu ölkələr arasında olan iqtisadi əlaqələrin genişlənməsində qarşıya çıxan maneələrin aradan qaldırılmasında, problemlərin həll edilməsində əlindən gələni etmişdir. Beləliklə, bu təşkilat əldə etdiyi uğurlarla bir daha başqa ölkələrdə fəaliyyətini davam etdirən türk iş adamlarının birgə fəaliyyətləri üçün nümunəvi bir model olmuşdur. [34, 17]

Bilavasitə dünyada, xüsusilə Azərbaycan və Türkiyədə yaşanan iqtisadi böhranlara baxmayaraq türk iş adamları hələ inkişaf etməkdə olan ölkəmizin iqtisadiyyatının çoxlu sahələrində öz fəaliyyətlərini davam etdirməkdədirlər.

Pambıqçılıqda “MKT”, taxıl sahəsində “Fatı oğlu”, bitki yağlarının və çayın emalı və qablaşdırılmasında “Azərsun Holding” şirkətləri fəaliyyət göstərirlər.

İnşaat və inşaat vəsaitləri sektorundan sonra qida sektoru 18,4% xüsusi çəkiylə ikinci yerdə dayanır. Bu sahədə 53 firma çalışır. Bu sektor da fəaliyyət miqyası baxımında ən qabaqcıl setordur. Çay bitkisi, yağ və un məmulatları istehsalı üzrə türk iş adamlarının fəaliyyəti daha çox diqqəti cəlb edir.

Azərbaycanda restoran biznesi sahəsində də türk iş adamları geniş fəaliyyət göstərirlər. Hətta Bakının bir çox küçələrində kifayət qədər türk döneri bufetləri fəaliyyət göstərir.

Qida məhsulları istehsalı sənayesi Azərbaycanda kifayət qədər böyük rola malik olan sahələrdəndir. Əlverişli iqlim, torpaq imkanlarının olmasına baxmayaraq ölkədə əkinçilik mallarının hazırlanması ilə məşğul olan strukturların, subyektlərin sayı kifayət qədər deyildir. Mövcud olan strukturların isə köklü şəkildə yenidənqurulmasına ehtiyac vardır. Digər tərəfdən Azərbaycanda mineral sular, uşaq qidaları, bitki mənşəli yağlar və müxtəlif əkinçilik məhsulları istehsal edən fabriklərin qurulmasına daha çox tələbat olduğu üçün 60-70 milyon ABŞ dolları həcmində sərmayə tələb olunur.

Azərbaycandakı telefon stansiyalarının tutumlarının qeyri-kafiliyi və onların Azərbaycan Rabitə Nazirliyi, Ulduz Telekom və Netaş arasında 1991-ci ildə bağlanan müqavilə əsasında 51% paya sahib olan Netaşın sahib olduğu Ultel Azərbaycanda təxminən 40.000 port tutumlu 4 şəhər tipli stansiya, 7000 port tutumlu 12 çöl tipli stansiya qurmuşdur. Eləcə də, Alcatel Teletaşla (40% pay) bağlanan müqavilə əsasında 1992-ci ildə qurulan Aztel Bakının dünya ilə əlaqəsini təmin edən beynəlxalq santral daxil olmaq üzrə təxminən 20.000 port tutumlu 4 şəhər tipi stansiya qurmuşdur.

Başda Ultel olduğu təqdirdə iki şirkət də Azərbaycanda maqnit kartla işləyən telekommunikasiya sisteminin inkişafında mühüm rola malik olmuşlar. Bu türk firmalarından başqa Rusiya Federasiyası Dövlət Neft Şirkəti LUKOİL, Azərbaycan Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi və İngilis GPT firmalarının ortaqlığı olan Azeuratel firması 20000 portluk şəhər tipli stansiya qurmuşdur.

Mobil rabitə sahəsində İsrail və Azərbaycanın birlikdə ərsəyə gətirdiyi Bakcell şirkəti fəaliyyət göstərir. Azercell şirkətinin fəaliyyəti türk firmalarının bu sektordakı üstünlüyünü bir daha sübut etmişdir. Bu firmalar sırasında Simtel Holding xüsusilə, ofis tip stansiyalar əsasında çalışdığını göstərmək olar.

Türk sərmayədarlarının öz vəsaitlərini yönəlttikləri sahələrdən biri də toxuculuq və tikiş sektorudur. Ümumiyyətlə, bu sektora vəsait yatıran türk sərmayədarları ev tekstili, ayaqqabı, yaylı yataq, xalça istehsalı, iplik istehsalı kimi ayrı-ayrı sahələrdə fəaliyyətini davam etdirirlər. Pambıq və dəri istehsalı olan ölkədə

bu sahələrin qiymətləndirilə bilməsi üçün 10-15 yeni fabrikin qurulması və 250-300 milyon ABŞ dolları həcmində əlavə investisiyaya ehtiyac vardır.

Əli-Bayramlı “Telemexanika” İstehsalat Birliyində Türkiyənin Makina və Kimya Endustrisi Qurumunun içərisinə qatılan “Fişəksan” və “Nitrosan” şirkətləri ilə birlikdə 4 adda müxtəlif çeşidli xüsusi təyinatlı məmulatların istehsalı təşkil edilmişdir. Hazırda həmin qurumun tərkibində olan “Kapsulsan” şirkəti ilə müəssisədə daha 2 adda məmulatın istehsalının yerinə yetirilməsi üçün hazırlıq işləri aparılır. Göstərilən məhsulların istehsalının Respublikada təşkilinə Türkiyə şirkətləri tərəfindən texniki köməklik göstərilmişdir. [28, 158]

Bakı elektron hesablayıcı maşınları zavodunda Türkiyənin “İnter” firmasının texniki köməkliliyi ilə elektron nəzarət kassa aparatlarının istehsalı həyata keçirilmiş və müəssisədə 6500 ədəd kassa aparatı istehsal edilərək, ticarət müəssisələrinə göndərilmişdir.

Müəssisə firma ilə mövcud olan istehsalat münasibətlərini genişləndirərək “Peyk” antenasının yığma-montaj işləri mənimsənilmiş və 50 ədəd “Peyk” antenası hazırlanıb istifadəyə verilmişdir. Deyilənlərdən başqa “İnter” firması ilə məişət qaz sayqaclarının (məişət və elektron) birgə istehsalının təşkili üzrə niyyət protokolu imzalanmışdır. Müəssisədə Türkiyənin “Norm” elektronik firmasının texniki köməkliliyi ilə sənişin və yük avtomobillərində tətbiq edilən elektron taxoqrafların istehsalı mənimsənilmiş və 200 ədəd elektron taxoqraf istehsal edilərək alıcılara göndərilmişdir.

Azərbaycan Milli Aerokosmik Agentliyi ilə Türkiyənin Mərmərə Araşdırma Mərkəzi və Adananın Çukurova Universiteti arasında Sazişlər imzalanmışdır. Bu Sazişlər çərçivəsində məsafədən idarə edilən texnologiyasının tətbiqi ilə alınan aerokosmik məlumatların toplanması və emalı, birgə layihələr və seminarların təşkili, mütəxəssislərin mübadiləsi, treyninq kurslarının yaradılması və s. məsələlərlə bağlı hər iki tərəfin maraqlarına və mənfəətinə uyğun işlər həyata keçirilir.

Türkiyənin “Koreş metal sənaye LTD” şirkəti və Azərbaycan əlvan metalların emalı zavodu Gəncə şəhərində illik istehsal gücü 5000 ton mis və latun yaymaları

olan “Elko” müştərək müəssisəsini yaratmışlar. Müəssisəyə hər iki tərəfdən müvafiq olaraq 3,5 mln. ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulmuşdur.

Müəssisə 1996-cı ildən etibarən fəaliyyətə başlamışdır və indiyə kimi 18 mm qalınlığında 600 ton mis və latun yaymalar istehsal edilib satılmışdır. Hazırda müəssisədə 50 nəfər işçi işlə təmin edilmişdir. Müəssisədə 0,2-5 mm qalınlığında yayma almaq üçün texnoloji xəttin alınıb quraşdırılması istiqamətində iş aparılır. Bu isə müəssisənin daha çox gəlirlə işləməsinə, işə 150 nəfərdən çox adamın cəlb edilməsinə şərait yaradacaqdır.

Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdiyi ilk illərdə nəqliyyat sahəsində bəzi çatışmamazlıqlar mövcud idi. Türkiyəli iş adamları Azərbaycanda nəqliyyat sektorunun da inkişaf etdirilməsində böyük rol oynayırlar. Bu sahədə türk sərmayədarlarının payı 6.4% təşkil edir və onlara məxsus 19 firma fəaliyyət göstərməkdədir. Türk sərmayədarları eyni zamanda avtomobillərin ehtiyat hissələrinin satışı, avtomobillərin təmiri və kirayə verilməsi, qaraj xidmətləri kimi xidmətlər də təklif edir və bu sahədə öz fəaliyyətlərini genişləndirirlər.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında nəqliyyat sektorunda həm avtomobil, həm hava nəqliyyatı sahəsində, gəmiçilik sektorunda geniş əməkdaşlıq əlaqələri qurulur. 2 noyabr 1992-ci il tarixdə imzalanmış “Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında avtomobil daşımaları haqqında” Sazişə əsasən Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında beynəlxalq avtomobil daşımaları tənzimlənir. Həmçinin nəqliyyat sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi məqsədilə birgə komissiya da çalışmağa başlamışdır.

Beynəlxalq Avtomobil Daşımaları ilə bağlı Sazişi Azərbaycan tərəfindən hazırlanaraq 2002-ci ilin may ayında Türkiyə tərəfinə təqdim edilmişdir. İmzalanmış Saziş əsasında iki dövlət arasında nəqliyyat əlaqələrini genişləndirmək məqsədilə Bakı-İstanbul müntəzəm beynəlxalq avtobus marşrutu təşkil edilmiş və fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan tərəfindən adı çəkilən marşrutda Bakı beynəlxalq və şəhərlərarası avtovağzal müəssisəsi Türkiyə tərəfinin “Nuhoglu Turizm Ltd”, “Buse Turizm Ltd”,

“Anayol Turizm Ltd”, “Yazıcıoğlu Turizm Ltd”, “Özgülən Turizm Ltd” sərnəşin daşıma şirkətləri ilə müqavilələr imzalamış və müvafiq xidmətlər göstərilir.

Neçə illərdir aparılan təhlillər göstərir ki, Türkiyə iqtisadiyyatına, ölkənin neft-qaz sənayesinə investisiya qoyuluşlarının bir istiqamətini də Şahdeniz 2 layihəsi çərçivəsində Azərbaycandan gələcək təbii qazın Türkiyədən keçərək tranzit nəql olunması məqsədilə əlavə müstəqil boru xəttinin inşa edilməsini nəzərdə tutan, 2011-ci ilin dekabr ayında imzalanmış Trans Anadolu Təbii Qaz Xətti layihəsi (TANAP) təşkil edir. Konsorsiumun təsisçiləri ARDNŞ (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti), Türkiyənin dövlət boru kəməri operatoru BOTAŞ və Türkiyənin “Türkiye Petrolleri” neft şirkətidir. Gələcəkdə konsorsiuma başqa beynəlxalq neft-qaz şirkətləri də qoşula bilərlər. Qeyd edək ki, bu layihə bu il artıq yekunlaşmışdır.

Şahdeniz 2 layihəsi Rusiya qazına alternativ Qafqazdan Avropaya gedən ilk qaz olmuşdur. Layihə çərçivəsində 16 mlrd, kub metr qaz hasil edilməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, bunun da 6 mlrd, kub metri Türkiyədə istehlak ediləcəkdir. Qalan 10 mlrd, kub metr isə Türkiyədən Avropaya ötürüləcəkdir. Bu razılaşma həm Türkiyənin, həm də Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda gücünü artıracaq və bundan sonra da hasil olunan qazın nəql olunmasında əhəmiyyətli yer tutacaq. Artıq istifadəyə verilən Şahdeniz 2 həm Türkiyə, həm də Avropanın təbii qaz ehtiyacının yerinə yetirilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Layihə təbii qazın alınmasında böyük ölçüdə Rusiyadan asılı olan Türkiyənin enerji mənbələrinin çeşidlənməsi baxımından da çox əhəmiyyət daşıyır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan Xam Neft boru Xətti ilə Bakı-Tbilisi- Erzurum Boru Xəttindən sonra üçüncü bir Boru xəttinin inşası Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələri daha da gücləndirəcək. [40]

Təxmini maya dəyəri 5-6 mlrd. dollar olan Trans Anadolu Təbii qaz boru kəməri xətrinin bu il yekunlaşmışdır. Layihə “Cənub Dəhlizi” çərçivəsində Avropa bazarlarına təbii qazı nəql edir, enerji tələbinin ödənilməsində müxtəlifliyi təmin edir və qitənin Rusiya qazından olan asılılığını azaltmağa kömək etmişdir. Bundan əlavə İzmir Aliaga Petkim limanına 16-17 mlrd. kub metr Azərbaycan təbii qazının daşınması planlaşdırılır. Trans Anadolu Təbii Qaz Boru kəməri xətti Türkiyə-

Azərbaycan arasındakı strateji tərəfdaşlığı yeni mərhələyə gətirəcəkdir. Enerji üzrə ekspertlərin fikirlərinə görə, Trans Anadolu Təbii qaz boru kəməri razılaşması Türkiyə ilə Avropanı birləşdirən digər boru xətti layihəsinə də müsbət təsir edəcəkdir. Burada söhbət əsasən Nabucco kəməri olmaqla, Türkiyə-Yunanistan-İtaliya (İTGI) boru xəttindən, Trans Adriyatik Boru Xəttindən (TAP) və Türkmənistanda olan böyük təbii qaz ehtiyatlarının Xəzərdən keçərək boru xətti ilə Türkiyəyə nəql edən xəttədən gedir.

NƏTİCƏ

Çağdaş dünyada iqtisadi qloballaşma ilə eyni zamanda iqtisadi regionlaşma meyilləri də güclü inkişaf etməkdədir. Müxtəlif səbəblərə görə bir - birinə qonşu ölkələr qeyri-ticari və ticari iqtisadi əlaqələrini qarşılıqlı olaraq inkişaf etdirməkdə maraqlı olurlar. Azərbaycan və Türkiyə arasındakı iqtisadi münasibətlər belə ən uğurlu nümunələrdən biridir.

Azərbaycan və Türkiyənin, əsasən ölkəmizin müstəqil olmasından sonrakı işbirliyini şərti olaraq bir sıra mərhələlərə ayırmaq olar. Əgər müstəqilliyin əvvəlki dövrlərində sərhədlərin birdən açılması ilə hissi sferada əlaqələr yaranmış və bu əlaqələrin iqtisadiyyatda öz əksini tapması yalnız xırda ticarətlə məhdudlaşdırsa növbəti mərhələdə bu münasibətlər daha pragmatik və miqyasına görə daha geniş sferaları əhatə etməkdə oldu. Qafqaz regionunun strateji mahiyyəti, Türkiyənin Türk dünyasına doğru yönəlməsi ölkəmizin ilk çıxış nöqtəsi və körpü rolunu daşması, Türk mədəniyyəti və dili nöqteyi-nəzərindən ölkəmizin Türkiyə dövlətinə olan yaxınlığını nəzərdə tutsaq Azərbaycan-Türkiyə arasındakı münasibətlər daha vacib mahiyyət qazanır. İqtisadiyyat sahəsindəki münasibətlər bir neçə il əvvələ kimi təkcə ölkəmizdən Türkiyəyə xammal və bir sıra yarımfabrikatların eksportundan, Türkiyədən Azərbaycana isə əsas etibarilə müxtəlif qeyri – neft sahələrinə sərmayə qoyulmasını ehtiva edirdisə, artıq hal-hazırda ölkəmizdən Türkiyəyə iri sərmayə qoyuluşları və daha çoxnövlü eksport, Türkiyədən isə nəinki iqtisadi, o cümlədən, sosial layihələrə də genişmiqyaslı investisiya qoyuluşunun şahidi ola bilirik. Türkiyə, ölkəmizdəki xarici investisiya qoyuluşları arasında malik olduğu 15%-lik pay ilə Azərbaycandakı ən böyük investorlardan biri hesab edilir. Enerji sahəsindən başqa digər sahələrə ən çox investisiya qoyuluşu edən ölkə Türkiyədir.

Digər dünya dövlətləri ölkəmizdə əsas etibarilə ən qazanc gətirən sahə olan enerji sahəsinə üstünlük verirlər. SSRİ-nin süqutundan sonrakı 10 il ərzində Azərbaycanda Türk investisiyası əsasında 1267 şirkət yaradılmışdır. Üçüncü dövlətlər vasitəsilə gələn və ölkəmiz içərisində qazanıla gəlirlərin təkrar investisiya

olaraq istifadəsini də nəzərə alsaq ölkəmizdə ümumi Türk investisiyasının həcmi 5,6 mlrd. dollar təşkil edir. Azərbaycanla Türkiyə arasında enerji sahəsində münasibətlərin əsasını hal-hazırkı zamanda alternativ enerji mənbələrinin birlikdə istifadəsi təşkil etməlidir. Bu sahədə ölkəmizin Türkiyənin dərin təcrübəsinə və texnologiyasına, Türkiyənin isə ölkəmizin alternativ enerji mənbələrinə tələbatı mövcuddur.

İkitərəfli müasibətlərin inkişafı məqsədilə iqtisadi sferaya ciddi diqqət ayrılmalıdır. Müasir dövrümüzdə dövlətlər arasındakı iqtisadi tərəfdaşlığın yüksək dərəcədə idarə edilməsinə tələbat var. Əsasən, hər iki dövlətin kiçik və orta sahibkarları arasında daha sıx bir əməkdaşlığın formalaşmasına tələbat daha da güclənir.

Sahibkarların qarşılıqlı şəkildə birgə investisiyalar qoyması məqsədilə meydana gələn xərclərin azaldılması, bürokratik maneələrin aradan götürülməsi, əlverişli vəziyyətin formalaşdırılması təmin olunarsa, hər iki dövlətin iqtisadi münasibətlərinə böyük bir canlanma gətirər.

Beləliklə, son on il müddətində Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf etməsi üçün kompleks yanaşmadan istifadə edilmiş, ölkə iqtisadiyyatı müstəqilliyin ilk illərindəki süstlük dönməmindən sonra inkişaf yolunda yüksək yerlərə gəlib çatmışdır.

Ölkəmizin uğurlu inkişafı gələcək illərdə də davam edəcəkdir. Enerji məsələlərinin həlli ilə bağlı bütün görülən tədbirlər reallaşacaqdır. İyirmi il ərzində görülən işlər və təcrübə onu göstərir ki, başlanan istənilən layihə uğurla nəticələnir. Həmçinin, ölkəmizin uğurlu inkişafına, bu məsələlərlə bağlı konkret proqramlar vardır və bu proqramlar icra edilir.

Aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olur ki, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti təbii qazın satışı üçün investisiyalar yatırmağı planlaşdırır. Bununla əlaqədar Şirkətin rəhbərliyi İstanbul Böyükşəhər Bələdiyyəsi ilə İGDAŞ şirkətinin özəlləşdirilməsi ilə maraqlanır. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan daxilində və xaricdə SOCAR markası ilə fəaliyyət göstərən şirkətin Gürcüstanda 70

ədəd, Rumıniyada 11 ədəd, Ukraynada isə 9 ədəd maye qaz satış məntəqələri fəallıyyət göstərməkdədir.

Beləliklə, apardığımız tədqiqatlar nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, türk şirkətləri Azərbaycan iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələrində fəallıyyət göstərir və ölkənin iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rola malikdirlər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasında rezident və qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatlarının rejimi haqqında qaydalar”, Azərbaycan Respublikası Milli Bankı İdarə Heyətinin 27 may 2002-ci il tarixli qərarı.
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2011
3. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları. Abbasov Ç.M. Bakı, Elm, 2005, 252s.
4. Azərbaycan Respublikasının Sosial-iqtisadi İnkişaf İstiqamətləri (Kollektiv monoqrafiya), AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun Gənç Alimlər Şurası, Bakı: Elm nəşriyyatı, 2008, 278 s.
5. Azərbaycan rəqəmlərdə: 2015. Statistik məcmuə. Bakı: Səda, 2015, s. 86
6. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: 2016. s. 94
7. Bayramov Ə. Regional iqtisadi inteqrasiya: nəzəriyyə və praktika. Bakı Azərnəşr. 1997. 208 s.
8. Bayramov Ə.İ. İnhisarizm. Bakı: Elm nəşriyyatı, 2002, 390 s.
9. Bərxudarov M. Qloballaşma Şəraitində Azərbaycan Respublikasının Xarici İqtisadi Əlaqələrinin Formalaşması Xüsusiyyətləri və Onun Problemləri İqd. elm.nam. dis.Dissertasiya: Bakı, 2003, 175 s.
10. Cəfərzadə İ., Əsaslı inkişaf illəri, iqtisadiyyat qəz. 18 Oktyabr, 1 Noyabr 2011, s.3
11. Əliyev A. Azərbaycanın iqtisadi siyasəti, Azərbaycanın xarici ticarat-iqtisadi əlaqələri. Bakı: Qanun ədəbiyyatı, 2003, 404 s.
12. Əliyev A. Ə. Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı. Bakı: Çarşıoğlu nəşriyyatı, 2003, 247 s.
13. Əliyev A., Şəkərəliyev A., Dadaşov İ. Dünya iqtisadiyyatı: Müasir Dövrün Problemləri. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003, 455 s.

14. Əmraslanov A.. Dövlət müstəqilliyi və milli iqtisadiyyatın formalaşması problemləri. Məşvərət Bülleteni, №:7(43), Oktyabr 2001. s.50-52.

15. Həsənov R.T. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin yaradılmasının konseptual əsasları. Bakı, Elm, 1998,343 s.

16. Hüseynov F.İ. Azərbaycan iqtisadiyyatının quruluşu, iqtisadi əlaqələri və onların səmərəliyinin yüksəldilməsi problemləri. Bakı: 1996,142 s.

17. İllik Rapor. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi nəşriyyatı, Bakı: 2006.632 s.

18. İsmayılov M., Məmmədli O., İsmayılov F. Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Bakı «MBM», 2008, 560 s.

19. Məmmədov N., Bərxudarov M.. İqtisadi Təhlükəsizlik. Dərslik, Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2006, 452 s.

20. Məmmədov Z.S. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələri. Bakı: Kooperasiya, 2004. 201 s.

21. Nağıyev Ə., Allahverdiyev H., Novruzov V., Əlirzayev Ə. Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1998, 386 s .

22. Şəkərliyev A.Ş. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı, 1999. 258 s.

23. Şəkərliyev A.Ş. Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər. Bakı: «İqtisad Universiteti», 2009.415 s

24. Vəliyev D. Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası. Bakı:Adiloğlu nəşriyyatı, 2008, 428 s.

25. Vəliyev U. Uluslararası Ekonomi, Bakı, 1998. 322 s.

Türk dilində

26. Aras O.N. Azərbaycan Ekonomisi. Bakı: TÜSİAB Yayınları, 2005, 298s.

27. Bayraktutan Y., Orhan A. Bilgi kaynaklı global sosyoekonomik dönüşümün parasaj yansımaları. Kocaeli: 2002, 42 s.

28. Bayraktutan, Y., “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2003, 177 s.

29. Çakmak, Ö., “Türkiye ile Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere Arasında İmalat Endüstrisinde Endüstri-İç Ticaretin Yapısı: 1991-2004”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Bahar 2006, Cilt:3, Yıl:2, Sayı: 1, 3:30-47
30. Ersun C. Azerbaycan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri için. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası yayınları, 1997, 92 s.
31. Göker A. Bilim,Teknoloji,Sanayi Üçlemesi. İstanbul: Sarma Yayınları, 1995, 150 s.
32. Güngör B., Türkiye ile yeni Türk cumhuriyetleri arasındaki ekonomik entegrasyonun olabirlik etüdü. Akademik Araştırmalar Dergisi, 2000. S.6.
33. Hasan S. Gelişmekte olan ülkeler arasında ekonomik entegrasyon. 2002
34. İbadoğlu G., Azerbaycanın kalkınma stratejisinde petrolün rolü: ortodoks baxış açısıyla. 2023 Dergisi. 15 Ekim 2002, s.18
35. İskender M. Azerbaycan’da Ekonomik Sistemin Dönüşümü//Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı. İstanbul: Tasam Yayınları, 2004,34 s.
36. Kabasakal Ö., Türkiyenin Türk cumhuriyetleri ile ekonomik ve ticari ilişkileri. Avrasya Etüdləri. özel sayı. 2001. s.20
37. Kadı F., Kadı O. Orta Asya Və Kafkas Ekonomilerinin Dış Ticarətleri Üzerine Bir Değerlendirme// Qloballaşma prosesində Mərkəzi Asiya və Qafqaz iqtisadi və beynəlxalq münasibətlər I. (.Beynəlxalq Kongres Materiallar, Bakü: 2006. 1355s.
38. Karluk R. Uluslarsı Ekonomi. İstanbul: Beta Basım, 2003. 732 s.
39. Redzepi S. Küreselleşme Sürecinde Geçiş Ekonomileri// Qloballaşma prosesində Mərkəzi Asiya və Qafqaz qtisadi və beynəlxalq münasibətlər II Beynəlxalq Kongres Materiallar, Bakü: 2006, 1355 s.
40. TOBB yayınları
41. TÜSİAB yayınları
42. Vasques I. Kapitalizm ve Küresel Refah. Ankara: Liberté yayınları, 2003
43. Velioğlu S., Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinin ekonomik boyutu. Alfa Yayınevi. İstanbul. 1997, s.341

44. Wallerstein I. Neo-Libeeral Saldırımın Çöküşü // Yorum Dergisi, 2003, sayı: 122, 87 s.

45. Walther, T, “Dünya Ekonomisi”, Çeviri: Ünal Çağlar, Alfa Yayıncılık, İstanbul,2002, 177 s.

АННОТАЦИЯ

Мировой опыт показывает, что ни одна страна без установления внешнеэкономических связей не может развивать свою экономику. В настоящее время между странами существуют разные и многосторонние формы экономических отношений. Как члены этой системы, Азербайджан и Турция, установили взаимные экономические отношения и эти отношения не останавливаясь постоянно развиваются. Будучи одним из потенциальных партнёров Азербайджана в создании внешнеэкономических связей, выражается Турецкая Республика. В ходе расследования отношений между двумя странами стало ясно, что сотрудничество между Турцией и Азербайджаном в наше время развивается во многих областях экономики. Но в последнее время экономическое сотрудничество между Азербайджаном и Турцией развивается особенно во внешнеторговом и инвестиционном направлениях. Таким образом, анализ торговых отношений с Турцией показывает, что эта страна имеет определенный вес во внешнеторговом обороте Азербайджана.

В современном мире глобализация достигла такой стадии развития, так что ни одна страна в мире не может развиваться самостоятельно. Сегодня ни одна страна не может развивать свою экономику, не имея тесных отношений с мировой экономикой. Установление в первые годы независимости, взаимных экономических отношений с Турцией и другими странами, получение текущего счёта за счёт займов и инвестиций, даёт нам основание прийти к такому выводу. В частности, углубление международного разделения труда как следствие, современный уровень интернационализации и сотрудничества стран в различных сферах производства и обмена ведут к интернационализации экономических отношений и защите национальных экономик. Все это стало возможным в результате развития и укрепления взаимных экономических отношений между странами.

ANNOTATION

World experience shows that no country can develop its own economy without establishing foreign economic relations. Currently, there are diverse and multifaceted economic relationships between countries. Azerbaijan and Turkey, as a member of this system, have established mutual economic relations and these relations are continuously developing. As one of the potential partners of Azerbaijan in creating foreign economic relations, the brother Republic of Turkey is performing. During the investigation of relations between the two countries, it became clear that cooperation between Turkey and Azerbaijan is developing in many areas of the economy in modern times. But lately, economic cooperation between Azerbaijan and Turkey is developing more especially in foreign trade and investment directions. Thus, the analysis of trade relations with Turkey indicates that this country has a specific weight in the foreign trade turnover of Azerbaijan.

In the modern world, globalization has reached its own stage of development so that no country in the world can develop gradually. Today, no country can develop its economy without having close ties to the world economy. Establishing economic relations with Turkey and other countries during the first years of Azerbaijan's independence, to achieve today's development due to loans received and invested investments made gives us a reason to come to this conclusion. Especially, the deepening of the international division of labor and, as a consequence, the modern level of specialization and co-operation of countries in various production and exchange spheres leads to the internationalization of economic relations, the protection of national economies. All this is possible due to the development and strengthening of mutual economic relations between the countries.